

MEHMET SELİK

**MARKSİST
DEĞER
TEORİSİ**

EFİL YAYINEVİ

MEHMET SELİK SEÇKİSİ

Seçki I: İktisadi Doktrinler Tarihi (İlk Baskısı: 1973, Ankara)

Seçki II: Marksist Değer Teorisi (İlk Baskısı: 1969, Ankara)

“Ana-Doğa’nın bir armağanı mı bu bana? / Bitirir kim bu koca işi bir kez daha?”

Mehmet Selik’in Türkçeye çevirirken kullandığı Karl Marx’ın *Das Kapital* Cilt 1’in 801. sayfasına (Erster Band, Dietz Verlag Berlin, 1962 edisyonu) kendisi için düştüğü not. Bu notun olduğu sayfada ve bir sonraki sayfada “2 Aralık 1966 (tam değil)” ve “25 Şubat 1990 (tam)” şeklinde iki tarih var. *Das Kapital*’in Sol Yayınları tarafından basılan Mehmet Selik çevirisinin tarihinin 1970 olduğunu göz önüne alırsak, 2 Aralık 1966 tarihini Almanca aslından Türkçeye yapılan *Das Kapital* çevirisinin ilk taslağının ortaya çıktığı tarih olarak kabul edebiliriz.

MEHMET SELİK

**MARKSİST
DEĞER
TEORİSİ**

**Yayına Hazırlayan:
ALTUĞ YALÇINTAŞ**

MARKSİST DEĞER TEORİSİ

MEHMET SELİK

Yayına Hazırlayan: ALTUĞ YALÇINTAŞ

Genel Yayın Nu.: 240

ISBN: 978-605-4160-63-1

Birinci baskı: Mart 1968

İkinci baskı: 1969

Üçüncü baskı: 1970

Dördüncü baskı: 1974

Beşinci baskı: 1982

Beşinci baskının ikinci edisyonu: Efil Yayınları, Şubat 2016

Tarama, okuma ve düzeltmeler: Nurdan Eker ve Ayşegül Dursun

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.©2016

Efil©2016

Bu kitabın tüm hakları saklıdır. Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.

Sertifika Nu.: 12131

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Çetin Acar

Baskı ve Cilt: Sözkese Matbaacılık Tic. Ltd. Şti.

İVOGSAN 1518. Sokak MAT-SİT İş Merkezi No: 2/40 Yenimahalle-ANKARA

Tel: (+90) 312 395 21 10 - 395 59 07 • Sertifika Nu.: 13268

EFIL YAYINEVİ

www.efilyayinevi.com
www.facebook.com/efilkitap
twitter.com/efilyayinevi
instagram.com/efilyayinevi

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Bağcılar Mahallesi, Şemsettin Günaltay Caddesi, 283. Sokak,

Ata Apt. No: 9/7, 06670 Çankaya/Ankara, Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 541 232 00 96

Faks : (+90) 312 442 52 12

İÇİNDEKİLER

MEHMET SELİK (1932-2005).....	5
MEHMET SELİK'İN ÇALIŞMALARI.....	6
<i>MARKSİST DEĞER TEORİSİ</i> Sunuş	
Altuğ Yalçıntaş.....	11
MEHMET SELİK'İN <i>MARKSİST DEĞER TEORİSİ</i> 'NİN ÇEŞİTLİ BASKILARINA EKLEDİĞİ NOTLAR VE ÖNSÖZLER.....	27
GİRİŞ.....	35
BİRİNCİ BÖLÜM: DEĞER VE ARTIK-DEĞER	51
I – DEĞER KANUNU.....	53
II – DEĞER TEORİSİ.....	60
1. İş ve Mal.....	60
2. Değer ve Emek.....	66
3. Toplumsal Emek ve Kapitalist Ekonomi.....	71
4. Toplumsal Olarak Gerekli Emek ve Değerin Büyüklüğü.....	77
III – ARTIK-DEĞER TEORİSİ.....	81
1. Artık-Ürün ve Artık-Değer.....	81
2. Sermaye ve Kapitalist.....	87
3. Kapitalist Ekonomide Artık-Değerin Meydana Gelişi.....	91
4. Artık-Değerin Büyüklüğü.....	97

İKİNCİ BÖLÜM: KÂR VE FİYATLAR	115
IV – ÜRETİM FİYATLARI TEORİSİ.....	117
1. Değerlerden Fiyatlara Geçiş	117
2. Transformasyon Problemi.....	129
3. Problemin Çeşitli Çözümleri.....	136
i) Marx'ın Çözümü	136
ii) Bortkiewicz'in Çözümü	139
iii) Winternitz'in Çözümü	144
iv) Meek'in Çözümü.....	146
v) Seton'un Çözümü	148
4. Transformasyon Probleminin Önemi.....	150
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MARKSİST DEĞER TEORİSİNİN	
ELEŞTİRİSİ	155
IV – ELEŞTİRİLER.....	157
1. Genel Olarak	157
2. Joan Robinson'un Eleştirisi	160
3. Oscar Lange ve J. Schumpeter'in Eleştirileri	170
4. Vilfredo Parato'nun Eleştirisi.....	173
5. Rudolf Schlesinger'in Eleştirisi	179
6. Diğer Eleştiriler.....	180
7. Talep Sorunu	187
8. Tekel Fiyatları Sorunu.....	196
SONUÇ	205
BAZI KAVRAM VE TERİMLERİN ALMANCA VE	
İNGİLİZCE KARŞILIKLARI LİSTESİ	213
BİBLİYOGRAFYA.....	217
ENDEKS.....	225

TABLolar

TABLO I: [Değerlerden Üretim Fiyatlarına].....	127
TABLO II: [Fiyatın Değerden Sapması].....	128
TABLO III: Değer Hesabı.....	134
TABLO IV: Değer Hesabı.....	135
TABLO V: Marx'a Göre Fiyat Hesabı.....	138
TABLO V-a: Doğru Fiyat Hesabı	142
TABLO VI: Genel Bir Ücret Artışının Üretim Fiyatlarına Etkisi.....	153

MEHMET SELİK (1932-2005)

Mehmet Selik, 1932'de Kuşadası'nda doğmuştur. 1954'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Mali Şube'den mezun olmuştur. Mezuniyetinden sonra Ankara Defterdarlık Muvazzaf İtiraz Komisyonu memuru olan Selik, 1 Aralık 1955'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi "Siyasi Tarih Kürsüsü Asistanlığı"na atanmış, 13 Ocak 1956'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi "Umumi İktisat Kürsüsü Asistanlığı"na terfi etmiştir. 1960'ta İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde *Az Gelişmiş Memleketlerin Kalkınması ile İlgisi Bakımından Yabancı Sermaye ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Meselesi* konulu teziyle doktor unvanını elde etmiş, *Marksist Değer Teorisi* adlı doçentlik teziyle de 1968'de doçent olmuştur. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İktisadi Düşünceler Tarihi dersleri veren Selik, 1956 ve 1957 yılları arasında New York'ta, 1963 ve 1965 yılları arasında (ilk yılı Rockefeller Foundation bursu tarafından karşılanmak üzere) LSE ve Cambridge'de, 1976 ve 1978 yılları arasında Nanterre'de konuk araştırmacı olarak görev yapmıştır. İngiltere'deyken Maurice Dobb ile çalışır. Türkiye'ye dönünce David Ricardo, Karl Marx, Maurice Dobb ve Leo Huberman'un bazı çalışmalarını çevirir. Selik, *Kapital*'in birinci cildinin tamamını, üçüncü cildinin de bir kısmını Türkçeye kazandırmıştır. *Marksist Değer Teorisi* ve *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi* Selik'in en çok bilinen iki çalışmasıdır. 1969 Genel Seçimleri'nde Türkiye İşçi Partisi (TİP) İzmir milletvekili adayı olmuş ancak seçilememiştir. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra kısa bir süre sonra Mayıs 1971'de TİP Genel Sekreteri görevini yapmıştır.

Cunta tarafından 12 Haziran 1971 tarihinde bir gün süreyle gözaltında tutulur. 14 Ekim 1971 tarihinde Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki odası Genel Kurmay Başkanlığı Merkez Komutanlığı tarafından aranmış ve aralarında fakülte kütüphanesine ait *The Life and Teaching of Karl Marx* (John Lewis), *Karl Marx Dictionary* (Morris Stockhammer) ve *Theories of Value* (Karl Marx) gibi kitapların bulunduğu "yasak yayınlar"a el konulmuştur. 18 Ekim 1971'de yine kısa bir süre gözaltında kalır. 12 Eylül darbesinden bir buçuk yıl sonra, henüz 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu uygulanmaya başlamadan bir süre önce 1982 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden "İktisat Tarihi ve İktisadi Düşünceler Kürsüsü" doçenti olarak emekli olur. 2005 yılında Bodrum Kadıkalesi'nde hayata gözlerini yumar.

MEHMET SELİK'İN ÇALIŞMALARI

DOKTORA TEZİ

1960. *Az Gelişmiş Memleketlerin Kalkınması ile İlgili Bakımından Yabancı Sermaye ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Meselesi.* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi. (Tez danışmanı: Hazım Atif Kuyucak).

KİTAPLAR

1964. *Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye, 1923-1960.* (Ankara: Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi).

1964. *İktisat Çevirileri.* (Korkut Boratav, Bilsay Kuruç ve Özhan Uluatam ile birlikte derleme) Ankara, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 180-162.

1969. *Marksist Değer Teorisi.* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doçentlik Tezi (İkinci Baskı: Ekim Yayınları, 1969. Üçüncü Baskı: Ekim Yayınları, 1970. Dördüncü Baskı: Doğan Yayınları, 1974. Beşinci Baskı: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 484, 1982).

1973. *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi.* Gerçek Yayınları (İkinci Baskı: Gerçek Yayınları: 1974. Üçüncü Baskı: Gerçek Yayınevi, 1980).

KİTAP ÇEVİRİLERİ

1964. *Kalkınma Yöntemleri*. Ankara, Sosyal Adalet Yayınları, No: 3. [Orijinal çalışma: Oskar Lange. 1963. *Economic Development, Planning, and International Cooperation*. New York, Monthly Review Press.]

1965. *Az gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*. Ankara, Sosyal Adalet Yayınları, No: 2. [Orijinal çalışma: Maurice Dobb. 1963. *Economic Growth and Underdeveloped Countries*. New York, International Publishers. Socialism Today Series.]

1965. *Kapitalizm: Dün, Bugün*. Ankara, Sosyal Adalet Yayınları, No: 4. [Orijinal çalışma: Maurice Dobb. 1958. *Capitalism: Yesterday and Today*. London, Lawrance and Wishart.]

1966. *Sosyalizmin Alfabesi*. Ankara, Sol Yayınları [Orijinal çalışma: Leo Huberman. 1953. *The ABC of Socialism*. New York, Monthly Review.)]

1966. *Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi*. Ankara, Sol Yayınları. Bu çevirinin tıpkıbasımları 5 kitap halinde 1970, 1974 ve 1979 yıllarında Sol Yayınları, 1974 yılında Odak Yayınevi tarafından yayınlandı. 2011 yılında Nail Satlıgan, Erkin Özalp, Oktar Türel, Sungur Savran ve Ahmet Tonak tarafından "gözden geçirilerek" Yordam Kitap'tan "tekrar" yayınlandı. [Orijinal çalışma: Karl Marx. 1867. *Das Capital: Kritik der Politischen Ökonomie, Erster Band*. Dietz Verlag Berlin 1962 edisyonu.]

1973. *Kapitalizm, Sosyalizm, Az gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*. Doğan Yayınevi. (İkinci (1981) ve sonraki baskılar: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 464). [Orijinal çalışmalar: Selik'in daha önce çevirdiği ve yayınladığı Maurice Dobb. 1958. *Capitalism: Yesterday and Today*. London, Lawrance and Wishart ve Maurice Dobb. 1963. *Economic Growth and Underdeveloped Countries*. New York, International Publishers. Socialism Today Series ile ilk defa çevirdiği Maurice Dobb. 1966. *Argument of Socialism*. London, Lawrance & Wishart'in bir araya getirilmesinden oluşur.]

MAKALELER

1955. "Türkiye'de Sınai Kalkınma Bankasının Yatırım Sahaları", *AÜ SBF Dergisi*, 10 (4): 101-120.

1960. "Milletlerarası Sermaye Hareketlerinin Kısa Tarihçesi – XIX. Asrın Hususiyetleri Karşısında Günümüzün Şartları – Sermaye İhracatçısı Olarak İngiltere ve Amerika", *AÜ SBF Dergisi*, 15 (4): 40-65.

1961. "Milletlerarası Transferler Teorisi", *AÜ SBF Dergisi*, 16 (1): 1-18.

1961. "Petrol Kanunu ve Alınan Neticeler", *AÜ SBF Dergisi*, 16 (2): 47-75.

1961. "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları ve Tatbikatı", *AÜ SBF Dergisi*, 16 (3): 1-38.

1961. "İktisadi Gelişme – Sermaye İhtiyacı ve Yabancı Sermaye", *AÜ SBF Dergisi*, 16 (4): 13-30.

1962. "Dünya Bankası ve Milletlerarası Finansman Kurumu", *AÜ SBF Dergisi*, 17 (1): 1-19.

1969. "Ekonomik Gelişme ve Ekonomik Yapısal Değişme", *AÜ SBF Dergisi*, 24 (1): 171-199.

1969. "Türk Ekonomisinde Yapısal Değişme", *AÜ SBF Dergisi*, 24 (1): 121-135.

1969. "Türkiye'de Sosyalizm Tartışmaları", *Emek*, 1: 12-13.

1969. "Türkiye'de Sosyalizm Tartışmaları: 'Ara Tabakalar' veya 'Ara Tabakalar = Devlet' Teorisi", *Emek*, 2: 12-13.

1969. "Türkiye'de Sosyalizm Tartışmaları: Milli Demokratik Devrim Fetişizmi-1", *Emek*, 3: 12-13.

1969. "Türkiye'de Sosyalizm Tartışmaları: Milli Demokratik Devrim Fetişizmi-2", *Emek*, 4: 12-13.

1969. "Türkiye'de Sosyalizm Tartışmaları: Milli Demokratik Devrim Fetişizmi-3", *Emek*, 5: 12-13.

1969. "Sosyalizm Tartışmaları: Devrim ve Karşı Devrim", *Emek*, 6: 10-11.

- 1969.** "Sosyalizm Tartışmaları: Devrim ve Karşı Devrim-2, Mihri Belli'ye Göre", *Emek*, 7: 12-13.
- 1969.** "Sosyalizm Tartışmaları: Devrim ve Karşı Devrim-3: Uydurma Kanıtlara Dayalı Bir Teori", *Emek*, 8: 12-13.
- 1969.** "Sosyalizm Tartışmaları: Devrim ve Karşı Devrim-4: Kemalistler Biliyorlar mıydı, Bilmiyorlar mıydı?", *Emek*, 9: 10-11.
- 1969.** "Sosyalizm Tartışmaları: Devrim ve Karşı Devrim-5: Buğday Fiyatları Teori(!)si", *Emek*, 10: 10-11.
- 1969.** "Sosyalizm Tartışmaları: Devrim ve Karşı Devrim-6: M. Belli'nin Tarihi Değişirme Çabası", *Emek*, 11: 10-11.
- 1969.** "Sosyalizm Tartışmaları: Devrim ve Karşı Devrim-7: Mao, M. Doğu ve Kemalist Devrim", *Emek*, 13: 10-11.

MAKALE ÇEVİRİLERİ

- 1956.** "Zamanımızın İktisat Teorisi ve İktisat Öğretimi", *AÜ SBF Dergisi*, 11 (2): 18-29 ve 30-38. [Orijinal kaynak: E. Schneider. 23 Ocak 1946'da Kiel Üniversitesi'nde verilen açılış dersi.]
- 1962.** "Kıymet Üzerine" *AÜ SBF Dergisi* 17 (2): 83-112. [Orijinal çalışma: David Ricardo. 1817 [1929]. *Principles of Political Economy and Taxation*. London: Everyman's Library.]
- 1964.** "Kapitalizmin Geleceği" : Korkut Boratav, Bilsay Kuruç, Mehmet Selik ve Özhan Uluatam (Derleyen ve çevirenler). *İktisat Çevirileri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları): 63-92. [Orijinal çalışma: David McCord Wright. 1952. *A Survey of Contemporary Economics. Vol I*. Illinois: Homewood içinde: 449-472.]
- 1964.** "Sermaye Yatırımından Doğan Kazançların Yatıran ve Yatırılan Memleketler Arasında Dağılımı" : Korkut Boratav, Bilsay Kuruç, Mehmet Selik ve Özhan Uluatam (Derleyen ve çevirenler). *İktisat Çevirileri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları) içinde: 143-148. [Orijinal çalışma: H. W. Singer. 1950. "Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries", *American Economic Review*, 40 (2): 473-485.]
- 1964.** "İktisadi ve Siyasi Değişme ve Gelişme Üzerine" : Korkut Boratav, Bilsay Kuruç, Mehmet Selik ve Özhan Uluatam (Der-

leyen ve çevirenler). *İktisat Çevirileri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları içinde: 159-202. [Orijinal çalışma: Everett E. Hagen. 1962. *Development of the Emergin Countries*. The Brookings Institute: 1-39.]

1964. "Kapitalizm" Korkut Boratav, Bilsay Kuruç, Mehmet Selik ve Özhan Uluatam (Derleyen ve çevirenler). *İktisat Çevirileri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları içinde: 203-238. [Orijinal çalışma: Maurice Dobb. 1946. *Studies in the Development of Capitalism*. London: 1. Bölüm].

1964. "Milli İktisadi Planlama" Korkut Boratav, Bilsay Kuruç, Mehmet Selik ve Özhan Uluatam (Derleyen ve çevirenler). *İktisat Çevirileri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları içinde: 265-323. [Orijinal çalışma: Paul A. Baran. 1952. *A Survey of Contemporary Economics*. Vol II. Illinois: Homewood: Sayfa numaraları belirtilmemiş.]

1966. "Modern İktisat Teorisinde Görülen Bazı Eğilimler Üzerine", *AÜ SBF Dergisi*, 21 (1): 89-106. [Orijinal çalışma: Maurice Dobb. 1949 [1955]. "On Some Tendencies in Modern Economic Theory" *On Economic Theory and Socialism*, London: Routledge: 104-117.]

1966. "Genel Bir Kar Oranının Teşekkülü ve Genel Kar Oranının Rekabet Yoluyla Eşitlenmesi", *AÜ SBF Dergisi*, 21 (2): 91-140. [Orijinal çalışma: Karl Marx. 1894 [1964] *Das Kapital: Dritter Band*, Berlin: Verlag: Bölüm 9 ve 10.]

1966. "Çin'de Kalkınma" Yön 168: 16. [Orijinal kaynak: Joan Robinson'ın "Cambridge Hümanistler Derneği'nde yaptığı bir konuşma].

1968. "Geri Kalmışlığın Derindeki Nedenleri Üzerine" içinde: İsmail Türk (Der.) *İktisadi Büyüme Üzerine Seçme Makaleler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 235-217 içinde: 137-171 [Orijinal çalışma: Paul A. Baran. 1957. *The Political Economy of Growth*, New York, Monthly Review): 134-162.]

SUNUŞ

Kapitalistleşen ilişkiler sadece *maddi* üretim süreçlerinin biçimini belirleyen süreçler midir? Bugün öyle bir aşamaya geldik ki kapitalistleşen ilişkiler sadece fabrikalardaki üretimin biçimini değil genel olarak bir üretim sürecinin var olduğu her ilişkinin biçimini belirliyor. Sanat atölyelerinde, üniversite amfilerinde, konferans salonlarında, araştırma laboratuvarlarında, yayıncılık endüstrisinde ve genel olarak eğitim sektöründeki bilgi üretim süreçlerinde çalışan ressamı, ders anlatan ve makale yazan akademisyenleri, beste yapan müzisyenleri ya da çizim yapan tasarımcıları düşünün. Bu süreçler o kadar karmaşıktır ki kalemini eline alan yazar, fırçasını oynatan ressam ve enstrümanın teline dokunan müzisyen ürününü son kullanıcıya (yani okuyucuya, izleyiciye ya da dinleyiciye) ulaştırıncaya kadar sayısız aşamadan geçirir. Yazar, ressam ve besteci ürün ortaya çıkıp da ürünün telif haklarını bir başkasına devrettiği anda, ürünün üretimi ve tüketimi sırasında ortaya çıkan değerden (yani *anlamdan*) bağımsız olarak sadece sözleşmede yazan bedel ile ödüllendirilir. Ürün bundan böyle ilk üreticisine ait değildir. Ürünü üreten kişinin ürününü başkalarıyla paylaşması ve tekrar üretmesi fikri mülkiyet hukuku yoluyla ya kesin olarak yasaklanmıştır ya da sıkı kurallarla sınırlandırılmıştır. Bilgi üretim süreçlerinde yer almış olanlar – öğrencilerden itibarlı ödüllerin sahibi ileri düzeyde araştırmacılara kadar herkes – bu süreçlerin bir dizi yasa, mevzuat, kural, kurum ve hatta gelenek tarafından şekillendiğini bilir. Bu süreçlerin aynı zamanda kapitalistleştiği ise işin bugüne çok da analiz edilmeyen başka bir yönüdür.

Bir meta olan bilgi kendisini diğer tüm metalden ayırıştırarak bazı özelliklere sahiptir. Bunlardan ikisi:

1. Bilginin üretiminde artan getiriler geçerlidir.
2. Bilginin ve bu sürecin sonucunda ortaya çıkan anlamın miktarı o bilgi ve anlam tüketildikçe azalmaz, tam tersine artma eğilimindedir.

Önce birinci özellik üzerinde duralım. *Bilgi artan getirilere tabi bir metadır.* Bilginin artan getirilere tabi olması, bilgi üretimi süreçlerinde ilk birimi takip eden birimlerin üretim maliyetlerinin üretim arttıkça azalması ve gitgide yok olması anlamına gelir. Bir besteciye düşünün. Kabaca söylemek gerekirse, bir bestecinin katlanmak zorunda olduğu maliyetler arasında harcadığı zamanın ve sürece dâhil ettiği yaratıcılığın değeri vardır. Fakat eser bir defa ortaya çıktığında, o birimi takip eden birimlerin üretim maliyetleri sadece ürünün çoğaltılması ve bir araca (örneğin CD'lere) kaydedilmesi maliyetlerinden oluşur. Bir bestenin yol açtığı anlamın (örneğin hissettirdiği duygunun) çoğaltılması dinleyiciye ulaşmakla mümkündür. Artan getiri koşulları altında küçük bir dinleyici gurubuna dahi ulaşmak daha çok dinleyiciye ulaşmayı mümkün hale getirir. İtibar, moda ve popülerlik süreçleri kendi kendini besleyen süreçlerdir. Anlam bir defa ortaya çıkınca, ilk birimin üretimi aşamasında katlanılan maliyetin kat kat üzerinde bir anlam sürekli olarak üretilir duruma gelir. Eric Satie'nin bir bestesini, Johannes Vermeer'in bir tablosunu ya da Thorstein B. Veblen'in bir kitabını düşünün. Bugün bu eserlerin yeniden üretilmesi nedeniyle katlanılması gereken maliyet o ürünün kullanıcıya ulaşmasıyla ortaya çıkan anlamın kullanım değerinin büyüklüğüyle karşılaştırılamayacak kadar düşüktür.

İktisattaki klasik ve neo-klasik değer kuramlarında, yaygın olarak, üretim, değişim ve tüketim süreçlerinin azalan getiriye tabi olduğu varsayılır. Buna göre, verili teknolojik koşullar altında, üretimi arttırmaya devam ettiğimizde birim maliyetleri ancak bir aşamaya kadar düşürebilirsiniz. Düşen birim maliyetler, azalan getiri koşulları altında, er ya da geç artmaya başlar.

Bunun sebebi verili koşullar altında verimliliğin sürekli aynı seviyede tutulamaması, verimliliğin tekrar artırılmasının teknolojik koşulların değiştirilmesine bağlı olmasıdır.

Azalan getirilerin tüketim süreçlerinde de yaygın ve genel geçer ilke olduğu varsayılır – daha doğrusu var sanılır. Örneğin çok susadığınızı düşünün. İçtiğiniz ilk yudum suyun faydası çok yüksektir. Takip eden bir iki yudumdan sonra her yudum suyun size sağladığı fayda gittikçe düşer. İlkesel olarak, en son aldığınız yudumun size olan faydası ortadan kalktığında içmeyi bırakırız. Bu andan itibaren suyu yudumlamak size zarar ya da negatif fayda vermeye başlar. Örneğin mideniz bulanabilir. İşte iktisatta değer, tüketilen malın son biriminin kişiye sağladığı fayda üzerinden hesaplanması gerektiğini söyleyen ideolojiye *marjinal değer kuramı* (ya da neo-klasik değer kuramı) adını veriyoruz. Açıktır ki, marjinal değer kuramı sadece ve sadece azalan getiriler koşulları altında geçerlidir. Eğer artan getiriler söz konusu ise son birimin sağladığı fayda sürekli olarak artacağından dengeye gelmek yani tüketmekten vazgeçmek mümkün olmaz. Bu da bizi, artan getirilerin geçerli olduğu koşullar altında, kuramsal anlamda bir çıkmaza iter.

Gelelim ikinci özelliğe. *Bilgi, tüketildikçe miktarı azalmayan bir metadır*. Aslında bu durum sağduyuya aykırı bir durumdur çünkü doğadaki birçok malın miktarı tüketildikçe azalır. Buzdolabı, patates, kişisel bilgisayarlar, gömlekler, kedi mamaları, kömür ve doğal gaz gibi ürünleri düşünün. Bu ürünlerin miktarı o ürünler tüketildikçe azalır. Bilgi bu mal gurubundan, doğasında yatan sebeplerden ötürü ayrılır. Bilginin miktarının tüketildikçe azalmıyor olması, anlamın (yani bilgi üretim süreçlerinde ortaya çıkan değer) tüketiminin aslında artan getirilere tabi ve sürekli olarak işleyen bir üretim süreci olduğu gerçeğinden kaynaklanır. Bir besteyi dinlerken o besteye içkin anlamı yeniden üretiriz. Kitabı okurken yazarın ne demek istediğini yeni baştan anlarız. Müzelerde tabloları incelerken aslında o eserlere ilişkin yeni anlamlar üretiriz. İşin gerçeği şu ki çoğu zaman ürettiğimiz bu anlam o ana kadar üretilen anlamların dışında özellikler taşır. Örneğin seyrettiğiniz bir filmin, size çocukluğunuzla ilgili

bir anıyı hatırlamanızı sağladığını düşünün. Çocukluğunuzla ilgili anıların sizin dışınızda hiç kimse tarafından bilinmesi neredeyse mümkün değilken bunu herhangi bir film seyrederken hatırlamanız, filme yeni bir anlam kattığınız anlamına gelir. Yani *yaratıcılık* sadece ürünün ilk üreticisinin sahip olduğu bir vasıf değildir. Yaratıcılığın yaygın bir insani vasıf olması nedeniyle bilginin tüketildiği süreçlerde her dinleyici, okuyucu ve izleyici aynı zamanda bir (yeniden) üretim sürecine dahildir. Bilgi işte bu koşullar altında tüketildikçe (yeniden) üretilir; tüketilen bilginin miktarı bu nedenle azalmaz, tersine artma eğilimindedir.

Antik Yunan yazarlarından bugüne bildiğimiz gibi, her metanın bir kullanım değeri bir de değişim değeri vardır. Bilginin de öyle. Bilgi de kullanım değerine ve değişim değerine sahip bir metadır. Bilginin kullanım değerine sahip olması, o bilginin tüketimi yani (yeniden) üretimi sırasında kullanıcı için bir faydanın ortaya çıkması demektir. Örneğin yeşil rengin, sarı ile mavi renklerin birleşiminden meydana geldiğini bilen bir ressam için bu bilgi ağaçları resmederken faydalıdır. Bu bilgi (ve diğer bilgiler) bir tuvalde ürüne dönüştüğünde ortaya anlam çıkmış demektir. Örneğin ressam, bu yolla doğan güneşi gökyüzünden ve çimenden oluşan tepeden ayırıştırarak resmeder. Diğer taraftan, bilginin bir meta olarak alınıp satılmak üzere üretildiği koşullar altında bilginin aynı zamanda değişim değeri de vardır. Bilginin değişim değeri bir ressam için o ürünün piyasada alınıp satılması karşılığında elde ettiği telif ücretidir. İşte fikri kapitalizm ya da akademik kapitalizm adını verdiğimiz bugünün koşullarında çelişkinin kaynağı bilgi içeren bir metanın kullanım değeri (anlamı) ile değişim değeri (yani telifi) arasındaki zıtlıktan doğar. Değer sorunu, bu ikisi arasındaki büyüyen farka kimin tarafından el konulduğu sorundur. Başka bir ifadeyle, bilgi süreçleri sonunda üretilen ürünlerin ilk biriminin üretimi sırasında harcanan emek gücünün değişim değeri (telif ücreti) ile o ürünün çok sayıda kullanıcıya ulaşması sonucunda ortaya çıkan anlamın kullanım değeri arasındaki farkı (yani artık'ı) kim sahiplenecek? İşte çelişkinin kaynağı bu soruya verilecek yanıtta gizlidir.

TABLO A: Değer Kuramından Anlam Kuramına		
	Kapitalistleşmiş Mad- di Üretim Süreçleri	Kapitalistleşmiş Bilgi Üretim Süreçleri
Ortaya Ne Çıkıyor?	DEĞER	ANLAM
Sorun Nedir?	Artık-değere kim el koyuyor?	Artık-anlama kim el koyuyor?

Değer sorunu fikri tarihin hiçbir döneminde sadece iktisadı ilgilendiren bir sorun olmadı. Aslen ahlâk felsefesi içinden çıkmış olan iktisat biliminin klasikleşmiş tartışmalarından biri olan değer sorunu, iktisada felsefe alanındaki tartışmaların bıraktığı bir mirastır. Ahlâk felsefesi açısından değer sorunu, insanların ve toplumların bir arada yaşamasını mümkün hale getiren ideoloji, din, kültür ve estetikle ilgili kodların ne olduğuyla ve nasıl işlediğiyle ilgilendir. İktisat için değer sorunu ise yaygın olarak söylendiği şekilde ifade edersek, piyasada yapılan alışverişin nasıl gerçekleştiğini açıklar.

Mehmet Selik'in bu kitabın giriş bölümünde en açık şekilde özetlediği gibi, piyasada alışverişin gerçekleşmesi ya da değişim sürecinin aksamadan işleyebilmesi için sürece birbirine eşit ya da denk metaların girmesi gerekir. Aksi takdirde alışveriş ya da değişim bu sürece dâhil olanların bazılarının lehine diğerlerinin ise aleyhine gerçekleşir. Peki, gerçekten alışverişin ya da değişimin gerçekleşmesi için *her* sürece değerleri birbirine eşit ya da denk metalar mı girmek zorundadır?

Diyelim ki bir elbise tasarımı yarışmasına girdiniz. Sizden 1,000 TL'yi tuhafiyede harcamanız ve seçeceğiniz herhangi bir tür kumaşı kullanarak 48 saatlik süre içerisinde bir elbise tasarlamanız istendi. Acaba bu yarışma sonucunda birinci gelen tasarımcının tasarladığı elbise için harcadığı emeğin değeri, bu işin ortaya çıkması için gereken iş-zamanı tarafından mı belirlenir? Eğer ekonomide sadece azalan getiriler ilkesi geçerli

olsaydı, bu sav büyük ölçüde doğru olurdu. Çünkü üretim süreci sonucunda ortaya çıkan ürünün değeri o ürünün üretimi sürecine dâhil olan her metanın değerine denk olmak zorunda olurdu. Eğer artan getirilerin söz konusu olduğu bir sektördeki üretim sürecinden bahsediyorsak, o zaman bir ürünün değeri o ürünün ortaya çıkması için harcanan iş-zamanı tarafından belirlenmez. Başka bir ifadeyle, bilgi ürünlerinin (örneğin bir akademik makalenin ya da bir bilgisayar yazılımının) değişim değeri bunların üretimi için harcanmış iş-zamanları ile orantılı değildir. Bilginin değeri, sadece o bilginin ortaya çıkması için gereken iş-zaman tarafından değil, o bilginin tüketimi sırasında ortaya çıkan anlama da doğrudan bağlıdır. Yani alışverişin (veya üretimin) gerçekleşmesi için sürece giren metalar ile süreç sonucunda ortaya çıkan metaların değeri her zaman birbirine denk değildir.

Bir bilgi ürününün üretimi sırasında harcanan iş-zamanı ile o ürünün tüketimi sırasında ortaya çıkan anlam arasındaki uçurum, bilgi üretim süreçlerine içkin bir *artık sürecin* olduğu anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, fikri kapitalizm koşulları altında her bilgi üretimi sürecinin sonucunda bir *artık-anlam* ortaya çıkar. Artık-anlam fikri kapitalizmin en temel çelişkisidir. Buradaki çelişkinin sebebi, artık-anlamın o bilgi ürününü üreten yazar tarafından sahiplenilmemesi, bu artışa telif ücretine yazara ödeyen kişi ya da şirketler tarafından el konulmasıdır.

Artık-anlamın sadece artan getiri koşulları altında geçerli bilgi üretim süreçlerinde ortaya çıkacağını öne sürerken, günümüz ekonomilerinde birbirinden farklı nitelik ve biçimde değer sürecinin eş zamanlı varlığını yadsımış olmuyorum. Tam tersine, bilgi üretim süreçleri diğer üretim süreçleriyle iç içe geçtiği ve birbirine paralel şekilde yürüdüğü için, bilgi ekonomilerinden elde edilen verimlilik artışı artık-değer üretiminin artmasına, klasik anlamda sömürünün yoğunlaşarak sürmesine neden olur. Artık-anlam ve artık-değer bugünün kapitalist sistemlerine özgü iki özelliktir; birbirini dışlamaz. Her ikisinin yol açtığı sonuçlar birbirini pozitif olarak besler.

Diğer taraftan, yukarıda öne sürdüğüm sav, artan getirilerin sadece bilgi ekonomilerinde ortaya çıkabileceği imasında bulunmuyor. Artan getiriler eğer bilgi dışındaki malların üretimi sürecinde de geçerliyse, bu sektörlerdeki artık-değer üretimi artacağından sömürü yoğunlaşır. Klasik sömürü süreci artan getiri koşulları altında hâlâ geçerlidir.

Fakat yine de artık-anlam sadece bilgi üretim süreçlerinde ortaya çıkar. Aynen fizyokratların artığın sadece tarım sektöründe ortaya çıktığını öne sürmesi gibi, ben de artık-anlamın sadece akademi, sanat ve bilişim gibi bilgi sektörlerinde ortaya çıktığını öne sürüyorum. Patatesin artan getiri koşullarında üretilmesi, bu ürünün üretildiği süreçlerin artık-anlam ürettiği anlamına gelmez – doğal olarak, patatesler birer sanat ürününe dönüşmemişse.

Artık-anlam, özü itibarıyla, artık-değer sürecine paralel şekilde işlerken, anlam üreten ekonomilerdeki sömürü ilişkisinin klasik sömürü ilişkisinden farklılaştığı en az iki konu başlığı vardır:

1. Yaratıcılık bilgi üretim ve tüketim süreçlerine içkindir.
2. Yaratıcılığın geçerli olduğu süreçlerde emek hiçbir zaman soyutlaşma sürecine girmez. Yaratıcı emek her zaman somut emektir.

Yine birinci konu başlığından başlayalım. Bilgi üretim süreçlerinde esas olan ilke yaratıcılıktır. Bilgi üretiminde yaratıcılık yoksa (yeni) anlam ortaya çıkmayacağından, artık-anlama dayalı sömürünün ortaya çıkması ya da artık-anlam sömürüsünün yoğunlaşması söz konusu olmaz. Yaratıcılık süreçleri klasik emek süreçleri olarak değerlendirilemez çünkü yaratıcılık içeren bir ürünün değeri o ürünün üretimi sırasında harcanan iş-zaman arttırılarak arttırılamaz. Başka bir ifadeyle, yaratıcılık süreçlerinde emek-değer kuramı geçerli değildir. Ama hâlâ artık üretimi söz konusudur. Yaratıcılık süreçlerinde artık-anlam harcanan iş-zamana dayalı olmaksızın ortaya çıkar.

Yaratıcılık, bir yerde, doğayla ve toplumla kurduğumuz ilişkinin her aşamasını sürekli olarak yeniden inşa etmek demektir.

Tekdüzelik, sıradanlık ve aynılık yaratıcılık ile tam zıt anlamlar taşır. Yaratıcı faaliyet, olmayan anlamın ortaya çıkması demek olduğundan, bir anlamda, tanrısal bir faaliyetin insanlar tarafından yerine getirilmesi demektir. Örneğin Rembrandt van Rijn Tanrı değildir ama yaratıcı bir bireydir. Rembrandt'ın tablolarına içkin emek hiçbir zaman tekdüze hale gelmemiş, ressam bu sayede sıra dışılığını hep korumuştur. Bu da bizi, ikinci konu başlığına getiriyor: Rembrandt gibi yaratıcı bireylerin emeği hiçbir zaman soyut emek haline gelmez. Başka bir ifadeyle,

- a. Rembrandt'ın emek süreçlerinde ikamesi mümkün değildir.

Oysa seri üretim bandında çalışan işçinin emeği süreç içerisinde soyutlaştığından, o işçinin ikamesi mümkündür. Benzer şekilde, yaratıcılık gerektiren iş süreçlerinde ortaya çıkan ürün de her zaman somuttur. Örneğin *Gece Devriyesi* tablosunun kopyası yapılabilir ancak bu tablonun orijinali bir tanedir ve bugün Amsterdam'daki Rijksmuseum'da sergilenmektedir. *Gece Devriyesi* tablosunun gerçek ikamesi mümkün değildir. Oysa seri üretim bandında çalışan işçinin ürettiği vidalar başka üretim süreçlerinde de üretilebilir. Bunun sebebi birey olarak Rembrandt'ın "aslında" birey olan ve genelde ismi belli olmayan yürüyen banttaki işçiden "daha değerli" olmasından değil, Rembrandt'ın emeğinin somut emek ihtivasını koruması, işçinin emeğinin ise soyutlaşmış olmasındandır.

- b. Rembrandt dışında hiçbir birey daha fazla iş-zaman harcayarak Rembrandt'ın yaptığı işin aynısını yapamaz. Yukarıda da belirttiğim gibi, yaratıcılık içeren üretim süreçlerinin analizinde emek-değer kuramı yeterli bir analitik araç değildir. Bunun en az iki sebebi var: Birincisi, bir iş sürecinde daha fazla iş-zaman harcanması, yaratıcılık içeren o ürünün değerinin artacağı anlamına gelmez. İkincisi, yaratıcı olan bireyler kimi zaman çok az miktarda iş-zaman harcayarak büyük anlamlar içeren ürünler

ortaya koyabilirler. Örneğin ünlü bir ressam, basit bir iki fırça darbesiyle tarihin en paha biçilmez eserini ortaya çıkarabilir. Kazimir Malevich'in *Siyah Kare* tablosu buna bir örnektir. Bu tablo, ortaya çıkması için gereken iş-zamanın büyüklüğüne tam zıt şekilde muazzam büyüklükte bir anlam içerir. Bu anlamın üretimi bugün dahi sürmektedir. Bu tabloyu Malevich dışında hiç kimse Malevich'ten daha fazla iş-zaman harcayarak üretemez. Ama anlam sürecine o tablonun gerçeğini ya da kopyasını izleyen herkes dâhil olabilir.

Yaratıcılık tamamen kompleks bir süreçtir. "Kompleks süreç"ten kastım, sürecin tamamının süreci oluşturan parçalardan bağımsız bir bütün oluşturmasıdır. Kompleks süreçleri anlamının yolu tek tek parçaları açıklamaktan geçmez. Kompleks süreçler öyle alt süreçlerden oluşur ki alt süreçlere dâhil olan küçük küçük değişiklikler çok büyük farklara yol açabilir. Süreç tekrarlandığında aynı büyük farklar ortaya çıkmayabilir, aynı küçük sebepler benzer sonuçlara yol açmayabilir. Bir müzik aletini akort etmeye çalışan müzisyenler bu durumu bizzat bilirler. Öyle durumlar ortaya çıkabilir ki müzisyenler dakikalar harcayarak müzik aletini akort edemeyebilirler. Akort etme süreci konsantrasyon gerektirir. Ama konsantre olan müzisyenler de bazen doğru akort yapmayı beceremez. Akort etme süreci, birçok faktörün aynı anda etki ettiği karmaşık bir süreçtir. Eğer müzisyen akort yapma işinden o an için vazgeçer, ara verir ve kısa bir süre sonra müzik aletini akort etmeye tekrar başlarsa, en iyi akordu yapabilir. Eğer sadece emek-değer kuramı perspektifinden bakıyor olsaydık, tekrar akort etme sürecinde harcanan iş-zaman çok az olduğu için bu akort sürecinin değerli olmadığını söyleyecektik. Oysa bu, doğru değildir. Bu müzisyen gibi, bir doktora öğrencisi yolda yürürken, uykuya dalmak üzereyken ya da otobüs beklerken tezinde kullanacağı en iyi cümleyi kurabilir. Belki bu öğrenci haftalardır bu cümleyi kurmaya çalışıyordu ve belki birkaç cümle kurmuş da olabilir. Eğer sadece emek-değer perspektifinden bakıyor olsaydık, yolda yürürken, uykuya dalmak üzereyken ya da otobüs bek-

lerken üretilen bu cümlelerin, araştırma laboratuvarında haftalar harcayarak üretilen cümleden daha değerli (yani anlamlı) olmayacağını söyledik. Oysa emek “tek hakikat” değildir. Yaratıcılık, klasik emek süreçlerini daha karmaşık hale getirir.

*

Mehmet Selik, artık-değerin hangi koşullarda ortadan kalacağını bu kitapta ayrıntılı şekilde anlatıyor: Artık-değer ancak ve ancak bütün üretim araçları bir sınıfa ait olursa ortadan kalır. Bu durumda üretilen her ürün doğrudan doğruya sadece onu üretene ait olur. Fakat maddi üretim süreçlerinde de yaratıcılığın geçerli olduğu süreçlerde de artık üretimi hiçbir zaman ortadan kalkmaz. Fikri kapitalizm koşullarının sona erdiği, yani bilginin bir meta olmaktan çıkıp tam bir kamusal mal haline geldiği bir aşamada dahi artık üretimi devam eder. Dahası var: Ortaya çıkan artık hâlâ yaratıcılık içeren ürünün üreticisi tarafından da sahiplenilmeyebilir çünkü anlam hâlâ ürünün tüketimi sırasında ortaya çıkar. Bir anlamda yaratıcılık sektörünün ürettiği ürünü tüketenler, o ürünün eş-üreticisi durumundadır. Rembrandt *Gece Devriyesi* adlı tablonun telifinin sahibi olabilir. Ancak *Gece Devriyesi* tablosunun anlamı, o tablonun üretildiği 17. yüzyıldan bugüne kadar sürekli olarak yeniden üretilmiştir. Bu tablonun yorumcuları, bu tablonun yol açtığı anlamın eş-üreticisi durumundadır.

Yaratıcılık sektörlerinde üretim sonu olmayan bir süreçtir. Oysa yaratıcılık vasfına sahip bireylerin hayatları bir gün sonlanır. Yaratıcı bireylerin ürünleri ilk üreticilerin ölümünden sonra da hayatlarına devam eder. Başka bir ifadeyle, yaratıcılık içeren ürünlerin hayat hikâyesiyle onu yaratan birey(ler)in hayat hikâyesi birbirinden kopuktur. Yazarın ölümünden sonra yayınlanan kitapları düşünün. Örneğin *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltleri, Marx'ın ölümünden sonra Friedrich Engels, Karl Kautsky, August Babel ve Eduard Bernstein tarafından farklı tarihlerde gözden ve elden geçirildikten sonra (yeniden) yayınlanmıştır. Joseph A. Schumpeter'in *History of Economic Analysis* kitabı, yazarın ölümünden sonra 1954 yılında yayınlanmıştır. Anna

Frank'ın günlükleri, yine yazarın ölümünden sonra 1947 yılında yayınlanmıştır. Benzer şekilde Köln Katedrali'nin ve *King's College Chapel*'in yapımı birkaç on yıl sürmüştür. Bu projelerin ilk mimarları eserlerinin en son halini göremeden hayata gözlerini yummuşlardır. Öyle ki, ilk mimarlardan sonra gelen her yeni mimar eserlere yeni katkılar ve dolayısıyla anlamlar katmış, ürünler birden fazla kuşağın ortak eseri haline gelmiştir. Bu konuda daha ilginç bir örnek, Barselona'daki *Sagrada Familia*'dır. Katalan mimar Antoni Gaudi'nin bu eserinin inşa süreci 1882 yılında başlamış, inşa süreci bugün dahi devam etmektedir. *Sagrada Familia* yaratıcılık içeren bilgi süreçlerinin özelliklerinin tamamını kendinde barındıran ve sürekli inşa halinde olan bir abidedir.

Bu ve bunun gibi örnekler, fikri kapitalizm koşulları hiç gerçekleşmemiş ya da belli bir süre sonra ortadan kalkmış olsa dahi artık sürecinin kesintisiz olarak devam edeceğini gösterir. Artık süreci evrilen bir süreçtir. Başka bir ifadeyle, anlam sonu gelmeyen bir biçimde evrilir. Bu, süreç içerisinde, daha karmaşık ve üst seviye anlamların ortaya çıkacağı demek değildir. Fakat anlam süreci ürünün sahibinin yaşamından ayrı bir yaşama kavuşmuş ve dönüşmektedir. Her eserin yazarı mutlaka yaşamını yitirir. Ancak bir sanat eseri, akademik bir makale, bir tablo ya da bir beste çok nadir koşullar altında kaybolur. Hatta bazı kaybolan eserler yeniden keşfedilebilir; bu yolla hayata döndürülebilir. Eser sahipleri için bu geçerli değildir.

*

Mehmet Selik'in *Marksist Değer Teorisi* adlı çalışmasını, ben bu bakış açısıyla okudum. Bugünün okuyucusunun bu bakış açısından hareketle yeniden okumasını şiddetle tavsiye ettiğim bu eserden günümüze ilişkin daha çok fazla ders çıkaracağı kanaatindeyim. Gerçekten de Mehmet Selik, *Marksist Değer Teorisi*'nin sadece ilk üreticisidir. Bizler, onun öğrencileri ve okuyucuları, *Marksist Değer Teorisi*'ni tüketirken aslında yeniden anlamlandırıyoruz. Mehmet Selik'in başlattığı üretim süreci, siz bu satırları okurken de devam ediyor.

Yeni Basımda Yapılan Bazı Değişiklikler

Marksist Değer Teorisi Mehmet Selik'in Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne sunduğu doçentlik tezidir. Bu tez 27 Ekim 1967'de ilk kez sunulduğunda oy çokluğuyla reddedilir. Reddin nedeniyle ilgili herhangi bir dokümana sahip değiliz. Tezini ikinci defa sunan Selik doçentlik unvanını Mart 1968'de elde eder.

Türkçe'de bu alanda kaleme alınmış ilk eser olma özelliğini taşıyan *Marksist Değer Teorisi*'nin bu edisyonu için kitabın 1982 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından yayınlanan baskısını kullandık. *İktisadi Doktrinler Tarihi*'nde olduğu gibi, *Marksist Değer Teorisi*'ni de bir tıpkıbasımın yeni edisyonu gibi düşündük. Her edisyon, zorunlu olarak, yazara ait olmayan bazı yorumlar ve değişiklikler içerecektir. Biz de bu kaçınılmaz gerçeği peşinen kabul ederek, kitabın tamamında genel tutarlılığı sağlamak adına biçimsel bazı müdahalelerde bulunmak zorunda kaldık. Kitabın orijinalinde kitap isimleri **kalın karakterler** kullanılarak yazılmıştı. Biz bunları *italik* yaptık. Böylece orijinalde kalın karakterler kullanılarak yapılan vurguları kitap isimlerinden ayırmış olduk. İki tablo dışında kitapta kullanılan tablolara başlık verilmişti. Kitabın başına yerleştirdiğimiz "Tablolar" listesini hazırlarken fark ettiğimiz bu eksikliği Tablo 1 ve Tablo 2'ye ait olduğu bölümlerden hareketle iki başlık ekleyerek giderdik. "Sunuş" bölümündeki tabloyu orijinal metindeki tablolardan ayırmak için Tablo A olarak adlandırdık ve kitabın başındaki "Tablolar" listesinde göstermedik. Mehmet Selik'in *Marksist Değer Teorisi*'nin her baskısı için yazdığı önsözleri "Mehmet Selik'in *Marksist Değer Teorisi*'nin Çeşitli Baskılarına Eklediği Notlar Ve Önsözler" başlığı altında topladık. Bu eklemelerimizi [köşeli parantezler] içinde gösterdik. Kitabın en sonuna okuyucunun metin içinde ilgili sayfalar arasında rahat geçiş yapabilmesini sağlayabilmek amacıyla bir endeks yerleştirdik.

İktisadi Doktrinler Tarihi'nde olduğu gibi *Marksist Değer Teorisi*'ni hazırlarken de kitabın 5. baskısını dijital ortamda ta-

radık. Her ne kadar en üst teknolojiyi kullanmış olsak da tarama sürecinde bazı sorunlar ortaya çıktı. Örneğin bilgisayarımız bazı yazıları okuyamadı, bazı yazıları resim olarak kaydetti, bazı kelimeleri de orijinaline yakın ama orijinalinden farklı şekilde taradı. Bazı noktalamalar taranmamıştı, diğer bazıları deforme olmuştu. Kelimeler arasındaki boşluklar artmıştı. Sayfa numaraları metnin içine dahil olmuştu. Bu ve benzeri kusurları en aza indirmek için bütün metni orijinaliyle karşılaştırarak birkaç defa okuduk. İlk okuma sırasında metni baskıya hazır hale getirdik. Nurdan Eker ve Ayşegül Dursun dizgi ve tashih hatalarını düzeltilti. Bütün düzeltmeler yapıldıktan sonra metni genel tutarlılığı açısından son bir kere daha okuduk ve kalan hataları, elimizden geldiğince, elemeye çalıştık. Bütün bu çabamıza rağmen kalan hatalardan dolayı okuyucudan özür dileriz.

Teşekkür

Katkı ve yorumları için Ergun Türkcan'a ve Ankara Sosyal Ontoloji Gurubu'nda beraber çalıştığımız Erkan Gürpınar, Bahar Araz, Ziya Can, Işınır Hamşioğlu, Sinem Aydın, Orçun Kasap ve Ersin Şenel'e tek tek teşekkür ederim. *İktisadi Doktrinler Tarihi*'nde olduğu gibi, bu cildin hazırlanması sırasında da desteğini ve emeğini eksik etmeyen dostlarım Ayşe Selik, Cem Selik, Ömer Faruk Çolak, Fethiye Çolak ve Ayşegül Dursun'a minnettarım.

Aralık 2015

*Değerin Yaratıcılarına ve
Onlardan Yana Okanlara*

MEHMET SELİK'İN
MARKSİST DEĞER TEORİSİ'NİN
ÇEŞİTLİ BASKILARINA EKLEDİĞİ
NOTLAR VE ÖNSÖZLER

DÖRDÜNCÜ BASKI İÇİN NOT

Üniversite doçentlik tezi olarak hazırladığım, 1968 yılı Mart ayında sunduğum ve aynı yılın Kasım ayında jürinin oybirliğiyle kabul ettiği *Marksist Değer Teorisi* adlı çalışmam, önce, ilk kez 1969 yılı içinde SBF yayını olarak okuyucuya sunulmuş ve aynı yıl içinde tükenmişti.

Marksist Değer Teorisi, (metinde herhangi bir değiştirme veya ekleme ya da çıkarma olmadan) ikinci baskı olarak bir özel yayınevi (Ekim Yayınevi) tarafından 1970 yılı başında yayınlandı. Bu ikinci baskı da beklenenden çok kısa bir süre içinde tükendi.

Üçüncü baskı, (metinde gene herhangi bir değiştirme veya ekleme ya da çıkarma olmadan), bir başka özel yayınevi (Doğan Yayınevi) tarafından 1974 yılı başlarında yapıldı. Bu baskı da çoktan tükenmiş bulunuyor.

Karşılaştığım sözlü ve yazılı istekler bende kitabımın hâlâ bir gereksinmeyi karşılamada yararlı olabileceği kanısını güçlendirdi. Bir dördüncü tıpkı basıma bu kanıyla karar verdim.

Kitabımın yeniden yayınlanmasını sağlayan Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne ve Basın Yayın Yüksek Okulu basımevinin titiz ve gayretli teknisyenlerine teşekkürlerimi sunarım.

Ankara, Ocak 1982, Dr. Mehmet SELİK

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

On yıl kadar önce *Kapital*'in birinci cildini okumaya davran-
dığım zaman, açık yürekle söylüyeyim, hiç anlayamadım. Bunun
bana ilk ve büyük yararı şu oldu: Cehaletimi anladım. Okumaya
ısrarla devam ettim. Her okuyuşta biraz daha fazla anlıyor ve
Marksizm hakkında ne kadar az şey bildiğimi, daha doğrusu
kulaktan dolma bir iki bilgi kırıntısı ötesinde hiç bir şey bilme-
diğimi daha iyi kavırıyordum.

İktisatçı, toplum bilimci, tarihçiler kadar insan ve topluma
ilişkin her konunun uzmanları ve meraklıları için de tükenmez
bir fikir ve düşünce kaynağı olan *Kapital*'i ben bir iktisatçı gö-
züyle okuyordum. O zamana kadar 'iktisat' diye öğrendiklerim
Marx'ı anlamamı kolaylaştırmak şöyle dursun, aksine zorlaştı-
rılıyordu. Buna karşılık, Marksizm ve Marksist politik iktisat hak-
kındaki bilgim arttıkça, diğer iktisadi, yani 'burjuva' iktisadını
daha iyi anlar oldum.

Bir yandan bu engin düşünce kaynağından bizzat kendim
daha fazla yararlanabilmek için diğer yandan bir gün bun-
dan dil bilmeyen bütün Türk aydınlarının yararlanabilmelerini
sağlamak amacıyla Birinci Cildi çevirmeye koyuldum. (Burada
memnuniyetle kaydetmek isterim ki, benim *Kapital*'in Türkçe'de
yayınlanması hakkındaki ümidim o günler düşünebildiğimden
çok daha kısa bir süre içinde gerçekleşmiş bulunuyor.)

Okuma ve çeviri sırasında bana anlaşılması en zor gelen
konular değer ve artık-değer teorisi oldu. Bunlar üzerinde ça-
lışmaya karar verdim. Böylece bu teorileri daha iyi kavrayacak,
Marksist sistemdeki yer ve önemlerinin ne olduğunu daha iyi
anlayacaktım.

Elinizdeki kitap, "Üniversite Doçentlik Tezi" olarak başladığı-
m bu çalışmanın ürünüdür. Marksist değer teorisinin bir tez
konusu olarak ele alınması, teorinin iktisadi düşünce tarihi için-

deki doğuş ve gelişme sürecinden kısaca söz edip önemini nereden ileri geldiğini belirttikten sonra, geniş ve ayrıntılı bir anlatımının verilmesini, Birinci Cildin *Değerleri* ile Üçüncü Cildin *Üretim Fiyatları* arasındaki bağlantı üzerinde durulmasını, teoriye her çevreden yöneltmiş eleştirilerin en önemlilerinin tartışılmasını gerektiriyordu. Bütün bunlar yapıldıktan sonra teorinin gerçekçi bir tutumla değerlendirilmesi mümkün olacaktı. Kitap, bu söylenenlerden meydana geliyor.

Kısaca işaret ettiğim nitelik ve muhtevasıyla kitap, bir giriş eseri olmaktan farklı ve fazla bir şeydir. Bununla beraber, Marksist iktisada giriş için, hiç şüphesiz, iyi bir rehber olabilir.

Bugün ortalama Türk aydını on yıl öncesine oranla çok daha şanslı bir durumdadır. Marksizm hakkında ilk kaynaklardan doğrudan doğruya bilgi edinilebilme imkânına sahiptir. Böyle olmakla beraber, Marksist metod ve bilginin sistemli ve sağlam bir şekilde edinilebilmesi için bunların yanı sıra daha birçok açıklayıcı, yorumlayıcı yardımcı esere ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Böyle bir çalışmaya karar verdiğim daha ilk andan itibaren yapacağım işin bu yolda bir yararı olmasını gözetmeye çalıştım.

Kitabım Marx'ın iktisat metodunu öğrenmek, Marksist iktisat bilgilerini derinleştirmek, Marksizm hakkındaki bilgilerini sağlamlaştırmak ve nihayet dünyaya bir başka türlü de bakılabileceğini şimdiki kadar nasılsa farkedememiş iyi niyetli ve açık düşünceli kimselere yararlı olabileceğini sanıyorum.

Marksizm'in Türkiye'de de anlaşılıp yayılmasına mütevazı bir katkıda bulunmaktan öteye bir iddiası olmayan kitabımın daha geniş bir okuyucu kitlesine sunulması imkânını sağladığı için Ekim Yayınevi'ne candan teşekkürlerimi sunarım.

Ankara, Aralık 1969, Dr. Mehmet SELİK

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Marx'ın (1818-1883) memleketimizde pek fazla bilinmediğini söylemek, herhalde, yanlış olmasa gerektir. Oysa o, bütün hayatını insan ve toplum problemleri üzerinde araştırmalarla geçirmiş ve son kırk yılını özellikle iktisadi araştırmalara hasretmiş bir düşünür, bir bilim ve mücadele adamıdır. Schumpeter, Marx'ı iktisadi düşünce tarihinin en büyük on iktisatçısından biri olarak görür.

Marx'ın çok kere kısaca Marksizm diye isimlendirilen düşünce ve tahlil sistemi, diyalektik materyalizm ile birlikte tarihi ve toplumları geniş bir perspektif içinde ele alan ve bunların hareketlerini genel ve hakim çizgileri içinde kavramaya yönelmiş bir tarih teorisi, belli tarih dönemlerinin farklı toplum yapılarını açıklamaya yönelmiş bir toplum teorisi ve toplumun gelişme çizgisi üzerinde belli bir aşamayı temsil eden kapitalist toplumu tahlil ve teşhise yönelmiş bir iktisat teorisinden meydana gelen bir bütündür. Joan Robinson'a göre, "... tarih ve sosyolojinin geniş boyutlar içinde ele alınıp incelenişi... Marksist doktrinin en önemli kısmını teşkil eder... Doktrini bütünü ile kavramış olmadıkça, Marx'ın ileri sürdüğü bir düşüncenin hiç bir yönü lâıykıyla anlaşılabilir." Paul M. Sweezy'nin de görüşü budur: "Marksist iktisat ancak genel bir toplum ve tarih teorisinin bir parçası olarak anlaşılabilir."

Marksizm bir düşünce sistemi ve metod olarak etki alanını, zamanla gittikçe genişletmiştir. Bu etkinin ilk ve daha çok duyulduğu alanları tarih ve toplum bilim alanları olmuştur. iktisadi düşüncenin Marksist iktisattan etkilenmeye başlaması nispeten yeni bir gelişmedir. Sözü bir kere daha J. Robinson'a bırakalım: "... Marx'ın ... düşünce akımına katkısı o kadar önemli ve kendisini destekleyenler kadar kendisine karşı olanların düşünce alışkanlıkları üzerindeki etkisi o kadar büyük idi ki, zamanımızda tarih ve sosyoloji ile uğraşanlar arasında Mark-

sizmin hiç etkisinde kalmamış birini bulmak, coğrafyacılar arasında dünyanın düz olduğunu iddia eden birini bulmak kadar zordur. Oysa iktisat alanında Marksizm'den hiç etkilenmemiş bir doktrin uzun bir süre neo-klâsik statik denge teorisinin etki geçirmez örtüsü altında tutulmuş ve devam etmiştir. Burada karşıtlık siyahla beyaz arasındaki kadar açıktı ve bunların bir diğeriyle karşılaştırılmasından çıkan sonuç, hiç şüphesiz, büyük ölçüde Marx'ın lehinedir. Marx'ın kapitalizmin hareket kanunları üzerindeki analizinin maksada uygunluğu olayları kavrama ve özlerine nüfuz gücü karşısında marjinalistlerin skolastisizmi ancak ciddiyyeten yoksun bir çaba gibi gözükmektedir. Gerçekten örtü Keynes'le kendi içinden yırtılıp açıldığı için, Marksist fikirler, daha evvel tarih alanında olduğu şekilde, iktisat teorisine sızmaya başlamışlardır. Günümüzde gittikçe ilginç hale gelen – büyüme ve duraklama, teknik ilerleme ve emek talebi, genişleyen bir ekonomide sektörler arası denge gibi – sorunlar üzerinde bir tartışmaya girişmek için Marksist teori bir başlangıç noktasını sağlar. Oysa akademik öğretisi bu noktada tam bir boşluk içindedir.”

Marksist düşüncenin Türk fikir hayatı üzerindeki etkisi son yıllarda bir artma eğilimi göstermektedir. Bunun önümüzdeki yıllarda daha da artması beklenebilir. Böyle bir gelişmeyle birlikte Marx'ın kendisinden yararlanılması mümkün ve herhalde ihmalî caiz olmayan bir düşünür ve araştırmacı olduğu, memleketimizde de daha iyi anlaşılacaktır.

Marx'ın üzerinde en çok tartışılmış teorilerden biri, konumuz olan değer teorisidir. Marx'ın bu teorisi, aynı zamanda, zor anlaşılmasından daha onun kendi sağlığında yakınılmış olan bir teoridir.*

Biz bu incelemede, onun genel olarak bir iktisat teorisi ve bunun temelini teşkil etmek üzere de bir değer teorisi geliştirmekteki amacını teoriyi inceler ve yorumlarken her an gö-

* Marx bunu, kısmen, kendisi de kabul eder görünür: “...Değer..., üzerine olan kesimleri saymazsak, bu kitabın zor anlaşılmasından yakınılamaz. Burada, şüphesiz, yeni bir şeyler öğrenmek ve bizzat düşünmek isteyen bir okuyucu düşünüyorum.” **Kapital**'in Almanca Birinci Baskısına Önsöz.

zönünde bulundurduk. Marx, kurduğu iktisat teorisiyle, kapitalist toplumun işleyiş ve genişleme mekanizmasını açıklamak istemiştir. Bu açıklamada anahtar hizmetini gören araç artık-değerdir. Kapitalist toplumda artık-değerin nasıl meydana geldiğini ve nasıl bölüştüğünü Marx, değer ve artık-değer teorileri ile açıklamaya çalışır.

İncelemede Marx'ın değer teorisi kendi başına ele alınmıştır. Diğer teorilerle (Klâsik ve Modern Değer Teorileri), sonuçtaki bir kaç atıf bir yana bırakılırsa, karşılaştırılması yoluna gidilmemiştir. Böyle bir karşılaştırma, ayrı bir incelemenin konusu olabilir. Bunun gibi, ayrıca ele alınıp incelenebilecek konular olarak gördüğümüz için, rant ve faiz meselelerine çalışmamızda yer vermedik. Nitekim Marx da bunları kendisinden önceki klâsik iktisatçılar gibi, artık-değerin parçaları olarak görür; değer ve artık-değeri incelerken işin içine katmaz; ayrıca ele alır ve inceler.

Çalışmamızda *Kapital*'in Üçüncü Cildinin Almanca aslını, Birinci Çillinin Türkçe çevirini kullandık. *Kapital*, Cilt III, S. ... K.C. III, S. ..., *Kapital*, Cilt I, Kitap 1, 2, 3, 4, 5, K.C.I.k. 1, 2, 3, 4, 5, S. ... şeklinde kısaltılmıştır.

Böyle bir çalışma için incelenmeleri mutlaka gerekli olan eser ve yazıları tespit etmekte değerli yardımlarını görmüş olduğum, ve Cambridge'de bulunduğum iki yıl boyunca çeşitli konulardaki yol göstericiliğinden büyük ölçüde yararlandığım Sayın Maurice H. Dobb'a, çalışmamı müsvedde halinde iken okumak zahmetine katlanan, değerli eleştirilerinden ve hemen hemen önemli her konu üzerinde kendisiyle yapmış olduğum tartışmalardan, gerçekten, büyük yarar sağladığım arkadaşım Dr. Korkut Boratav'a, ve değerli yardım ve alâkası benim için her zaman destek ve güç kaynağı olmuş olan Sayın Hocam Profesör Aziz Köklü'ye candan teşekkürlerimi sunarım.

Ankara, Mart 1968, Dr. Mehmet SELİK

GİRİŞ

İktisat ilmi, genel olarak kabul edildiği gibi, iki yüz yıllık bir tarihe sahipse, bir iktisadî düşünce problemi ve bir iktisadî tah-lil aracı olarak değer meselesi ve teorisi en azından aynı süreyi kapsayan bir tarihe sahiptir. Diğer bir ifade ile, değer sorunu başından beri iktisat ilminin merkezî problemi olma niteliğini, genel olarak, muhafaza etmiştir.¹

Çeşitli okullara mensup iktisatçılar arasında gerek değer meselesinin iktisattaki önemi ve gerekse bir değer teorisinin gereği üzerinde, hiç değilse yakın zamanlara kadar, hemen hemen hiçbir görüş ayrılığı olmamıştır. Emil Kauder'in belirttiği gibi, "Değer, bir çok iktisatçı için iktisadi sistemlerin kendisiyle kurulduğu bir inşa malzemesi, değişimin (mübadelenin), para-nın satın alma gücünün ve bölüşümün (inkisamın) nihaî sebebi olan bir şey haline gelmiştir."² Ne var ki, bir değer teorisinin gerekli olduğu hakkındaki bu görüş birliği, değer ne anlama geldiği veya kaynağının ne olduğu konusunda ortadan kalkar.

Değer nedir ve nereden doğar?

Bu sorunun ilk kısmına genel olarak şu cevap verilebilir: "O, tesadüflere bağlı olayların etkisi altında zaman zaman değişik-

1 "17. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar değer fikri iktisadi düşüncede mübalağalı bir rol oynamıştır. Bütün bu süre boyunca değer in iktisattaki yeri atom ve elektronun modern fizikteki yeri ne ise o olmuştur." Emil Kauder, *A History of Marginal Utility*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1965, s. 55-6

2 Ibid., s. 56. "Önce değer açıklanmadan siyasal iktisat açıklanamaz." Fried- rich von Wieser, *Gesammelte Abhandlungen*, Tübingen, 1929, s. 239

liğe uğrayan piyasa fiyatları anlamına gelmez; fiilî fiyatların bir tarihi ortalaması da değildir. Gerçekten, o, düpedüz bir fiyat değildir; fiyatların ne iseler o olduklarını açıklayan bir şeydir.”³ Bu şeyin ne olduğunu tespit etmek, değerini nereden geldiğini de ifade etmek demektir. Bunun ise iktisadî düşünce tarihinde Aristo’ya kadar uzanan bir hikâyesi vardır.

Aristo, daha sonra geliştirilecek değer teorilerinin hareket noktasını teşkil edecek olan şu önermeyi ileri sürdü: “Eşitlik olmadan değişim, ortak bir ölçü ile ölçülebilirlik olmadan da eşitlik olamaz.”⁴ Aristo’ya göre, bir diğeriyle değiştirilen şeyler esas itibarıyla ortak bir ölçü ile ölçülebilir şeyler olmakla beraber, bunların birbirleriyle değiştirilebilmeleri için yine de bir şekilde bir diğeriyle mukayese edilebilir olmaları gerekir.⁵ Aristo’nun daha sonraki değer teorilerine yön veren değerle ilgili bir gözlemi de şudur: “Sahip bulunduğumuz her şeyin iki türlü kullanımı söz konusudur... Örneğin bir [çift] ayakkabı, giymek için kullanılır ve değişim amacıyla kullanılır; bunların ikisi de [aynı bir çift] ayakkabının kullanımlarıdır.”⁶ Roll’ün de belirttiği gibi, “Aristo, bu sözlerle, iktisadî düşüncenin bugüne kadar bir parçası olagelmış olan kullanım-değeri (istimal kıymeti) ve değişim-değeri (mübadele kıymeti) ayrımının temelini atmış oluyordu.”⁷ Aristo, bunlara ilâve olarak, değişim olayının toplumu bir arada tutan karşılıklı talebe dayandığını belirtir. Bütün bunlara rağmen, o, değişim-değerini açıklayan bir teori geliştirmiş değildi; fakat daha sonraki değer tartışmalarının üze-

3 Joan Robinson, *Economic Philosophy*, Pelican Baskısı, 1964, s. 29

4 K.c.1, s. 60 da kaydedilmektedir. Marx Aristo’yu şu şekilde yüceltir: “Aristo’nun dehası, malların diğer ifadesinde bir eşitlik ilişkisi olduğunu görmesindedir.” Ve ilâve eder: “Yalnız ne var ki, içinde yaşadığı toplumun tarihi şartları onun bu eşitlik ilişkilerinin gerçekte nerede olduğunu bulmasına engel olmuştur.” s. 61

5 Bak. Erich Roll, *A History of Economic Thought*, Faber (paper covered) Baskısı, s. 34

6 Aristotle, *Politics* (Jowett’s translation), Book 1,9 (Roll, op. cit., s. 32 de kaydedilmektedir.

7 op. cit., s. 32

rinde cereyan edeceği temeli hazırlamıştı.⁸ Bugün genellikle kabul edilen görüşe göre, daha sonra bir diğerine rakip olarak gelişen iki değer teorisi (emek-değer ve fayda-değer teorileri) ilk kaynaklarını Aristo'nun kısaca özetlediğimiz görüşlerinde bulmuşlardır.⁹ Bu teorilerden birincisi kullanım-değerinden (faydadan) hareketle değişim-değerine varırken, ikincisi, kullanım-değerini değişim-değeri için mutlaka gerekli şart olarak görmekte beraber, değişim-değerini emeğe dayandırmıştır.

Aristo ile 18. yüzyıl arasında yer alan uzun dönem boyunca iktisadî konular üzerinde elbette düşünülmüş, birtakım sorulara karşılık bulmaya çalışılmış ve bazı görüşler ortaya atılmıştır.

Orta Çağ, iktisadî değişimin çok yavaş olduğu, üretimin küçük üreticiler tarafından ve kişisel tüketim için yapıldığı, bir kısım ürün fazlası değişime konu olsa bile, değişimin kârı değil yine tüketimi hedef aldığı bir dönemdi. Değişimde taraf olan kimseler, çoğunlukla, zaten kendileri küçük üretici idiler. Her iki taraf malını elinden çıkarırken karşılığında bunun kendisine sebep olduğu masrafa eşit masrafla üretilmiş bir başka mal ya da böyle bir malı satın alabilmesini mümkün kılacak miktarda bir para elde etmeliydi. Bundan daha az veya daha fazla bir şey elde etmek taraflardan biri için haksız bir kayıp diğeri için haksız bir kazanç olurdu. Burada, üretim maliyetine (üreticinin kendi harcadığı emek, hammadde, vs, masrafları toplamına) eşit olarak düşünülen değerle fiilî piyasa fiyatı arasında fark olmaması fikri dönemin resmî ve hakim düşüncesini temsil eden 'adil fiyat' doktrinine dayandırılmakla beraber, hareket noktası üretim olan ve temelinde emek-değer anlayışına yakın bir bakış açısı söz konusu idi. Bu bakış ve anlayış tarzı, dinî ve ahlakî yönü bir yana, toplumun gerçek şartlarını yansıtmıyor da değildi.

Orta Çağ'ın sonlarında ve bunu izleyen merkantilist dönemde ticarî faaliyetler gittikçe gelişti. Değişim gittikçe artan ölçüde

8 Ibid., s. 34, Kauder, op. cit., s. 17

9 Bak. Kauder, op. cit., Ch. I ve II. Alexander Gray Aristo'nun kesinlikle subjektif (fayda-değer) teorisi taraftarlarının safında yer aldığı görüşündedir. Bak. *The Development of Economic Doctrine*, Longmans, Green and Co., Lond., 1957, s. 29

kâr elde etmek amacıyla yapılır oldu. Ticaret, kâr sağlamanın biricik yolu haline geldi. Bu gelişme ile birlikte kârın hem haklılığını göstermek ve hem de nedenini açıklamak ihtiyacı doğdu.

Merkantilist dönemin iktisadî düşüncesini Orta Çağ dönemindekinden ayıran başlıca özellik, bakış açısının üretimden değişime kaymasıdır. Bu dönemde, hiç değilse başlangıçta, bir süre hakim olmakta devam eden görüş şu idi: Bir malın piyasa fiyatı bunun üretim maliyetinden yüksek iken alıcı, bu malı bu fiyattan satın almaya razı ise bunun nedeni onun mala kendisine sağlayacağı fayda bakımından bu kadar değer atfetmesi olabilirdi. Böylece, üretim maliyetinden ayrılan ve tüketicinin (müstehlikin) sübjektif değerlendirmesine bağlanan bir değer anlayışı yer etmeye başlıyordu. Tüccar kârını üretim maliyeti ile fiil piyasa fiyatı arasındaki farkı ödemeye razı olan alıcının (müstehlikin) sırtından sağlıyordu. Bu açıklama, gerçekte, zımnen şu varsayımın yapılmakta olmasını gerektirir: Tüccar alıp sattığı malların ülke içinde üretilenlerini üreticilerden değerlerine (normal bir kân ihtiva etmek üzere üretim maliyetlerine) eşit fiyatlarla satın alıyordu. Gerçekte, üretimin hâlâ büyük ölçüde bağımsız küçük üreticiler tarafından yürütüldüğü bir dönemde, gerçek şartlar bu varsayımı doğrulayacak durumda idi. Bağımsız küçük üretici üretim araçlarına bizzat sahip olduğu sürece, onun tüccara malını değerinden aşağı bir fiyatla satması için hiçbir sebep olamazdı. Bu durumda tüccarın kârının üretim alanında değil de değişim alanında meydana geldiğini düşünmek normal karşılanması gereken bir şeydi.

Ne var ki, bu dönemin sonlarına doğru rekabetin özellikle ülke içinde üretilen mallar bakımından alım ve satım fiyatları arasındaki farkı küçülterek ticarî kârın azalmasına yol açması, ticaret sermayeye bir ölçüde doğrudan doğruya üretim üzerinde kontrol sağlama zorunda bıraktı. Bu değişime gittikçe hız kazandı. Tüccar ilk önce tüccar-imalâtçı, daha sonra tam sanayici haline geldi. Aynı zamanda küçük bağımsız üreticilerin kendi aralarından gittikçe güçlenen sanayiciler çıkmaya başladı. Bu gelişmeye paralel olarak gerek tarım ve gerekse imalât alanlarında yeni gelişmenin gerektirdiği iş-gücünü sağlamak

üzere, bir kısım bağımsız küçük üreticiler ve toprağa şu ya da bu şekilde bağlı kimseler, ücret karşılığında çalışan işçiler haline geldiler. Bu işçi sağlama meselesi bu dönemin en çok tartışılmış konularından biri idi.

Bu gelişmelerle birlikte, sermaye kârının kaynağının artık değişim alanında değil de üretim alanında aranmaya başlandığini görürüz.

İktisadî düşünce tarihinde bir malın değerinin bu malın üretimi için harcanan emekten doğduğunu, ve bu değer kendisini meydana getiren emeğin harcanma süresi (iş-zamanı) ile ölçülmesi gerektiğini ilk belirten iktisatçı Sir William Petty (1623-1687) olmuştur. Petty, malların değişim değerlerini bunların üretimleri için harcanması gerekli emeğin harcanma süresi (iş-zamanı) ile tayin etmekle kalmamış,¹⁰ emeğin değerini de aynı ilke ile açıklamıştır. Bir malın üretimi sırasında harcanan emeğin değeri de diğer herhangi bir mal gibi, bunun üretimi için gerekli tüketim araçlarının üretimi için gereken iş-zamanı ile belirlenir.

Petty, bu yoldan giderek, malın değerinin üretimi için harcanan emeğin değerini aşan kısmı demek olan artık-değere ulaşmıştır. Petty, malın değerinin emekten meydana geldiğini, malların değişim değerlerinin bunların üretimleri için harcanmış iş-zamanları ile orantılı olduklarını ifade etmiş olmakla beraber ve artık-değerin kaynağının artık-emek (artık-iş-zaman) olduğunu göstermiş olduğu halde, rant ve kârı kesinlikle bir diğerinden ayıramamış, rantı, kârı da ihtiva etmek üzere, artık-değerin biricik şekli olarak görmüştür.¹¹

10 Bir kimse, bir bushel tahıl üretebildiği kadar bir zamanda, bir ons gümüşü Peru'da topraktan çıkarıp Londra'ya getirebilirse, bu durumda bunlardan biri diğerinin tabii fiyatı olur. Şimdi, yeni ve daha kolay bir maden ocağı bulunması sebebiyle, bir kimse daha önce bir ons gümüş için harcadığı gayretle iki ons gümüş elde edebilirse, tahıl, şimdi, ceteris paribus, bushel on şilinden satıldığında daha önce beş şiline satıldığı zamanki pahasında olur." *Treatise of Taxes and Contributions*, Lond, 1669, s. 31, (K. Marx, *Theorien über den Wehwerth*, I. Tell, Dietz Verlag Berlin, 1956, s. 320 de kaydedilmiş bulunuyor.)

11 Bak. K. Marx, *Theories of Surplus Value* (Translated from German by G.A. Bonner and E. Burns), Lawrence and Wishart, Lond., 1954. s. 15-23

Petty ile Klâsik İktisat (A. Smith) arasında yer alan Fizyokratların "produit net"’in sırf ve sadece tarım alanında doğduğunu ileri sürmeleri iktisadî düşüncenin dikkat merkezinin ticaret alanından üretim alanına kaydığının kesin ifadesini teşkil eder. Fizyokratlara göre, ekonomik sistemde meydana gelen "safî hasıla" belli bir üretim devresi içinde tarım alanında elde edilen gayri safî hasıldan bu hasılanın üretimi için yapılması gerekli harcamalar (üreticilerin tüketimleri, tohum, gübre, vs. giderleri) çıktıktan sonra geriye kalan kısımdır. Tarım dışında kalan faaliyet alanlarında, tarımda olduğu gibi, bir safî hasıla meydana gelmez. Buralarda bir üretim devresi içinde yapılan masraflar (işçi ücretleri, hammadde, iş araçları aşınma giderleri, vs.) kendi büyüklüğünde bir değer yaratır. Diğer bir ifade ile, harcanan (tüketim ve üretim için yapılan harcamalar) kadar bir değer yeniden üretilir. Rant, özellikle Fizyokratlar için, artık-değerin (artık ürünün) tek şeklidir.

Fizyokratlar, kendileri açıkça ifade etmemiş olmakla beraber, gerek rantı bir "artık" ("surplus") olarak görmeleri ve gerekse tarım dışı imalât faaliyetlerinde tüketilen kadar bir değer yeniden yaratıldığı hakkındaki görüşleri ile (her ne kadar bu düşünceleri doğru değil ise de) kendilerinden sonra geliştirilen emek değer ve artık-değer teorilerinin yolunu hazırlayanlar arasında yer almışlardır.¹²

Genel olarak ifade edilmek gerekirse, iktisat ilminin belirli temel ilke veya kanunlarından hareketle (bu ilke veya kanunları bulup keşfetmek de iktisat ilminin görevleri arasında yer almak üzere) toplumun ekonomik problemleri hakkında açıklamalar sağlayan tutarlı bir sistem halinde kurulmaya başladığı 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar, iktisadî düşünceye ve görüşlere sırasıyla küçük üreticileri, tüccarları, toprak sahiplerini ve kiracı-kapitalist tarım üreticilerini ön planda tutan bakış açıları hakim olmuştur. Ve, esas itibariyle, somut sorunlara pratik çözümler bulma çabası ağır basmıştır.

Eğer ilim, genel olarak, karmaşık olanı ilk bakışta anlaşılabilir görüneni açıklamak ihtiyacından ve ulaşılan doğru açıklamalarla elde edilen bilgilerden yararlanmak arzusunun

12 Roll, op. cit., s. 133

doğuyorsa, bir iktisat ilminin (Political Economy) doğmasına yol açan şartlar, yani toplumun iktisadi hayatının artık basit bir yapı ve işleyişe sahip olmaktan çıkıp gittikçe daha karmaşık bir hale gelmesi, 18. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Sanayi Devrimi'nin ve onu hazırlayan köklü değişme ve gelişmelerin ürünüdür. Büyük değişme, gerek tarım ve gerekse imalât kesiminde küçük boyutlu üretimin yerini büyük boyutlu üretime bırakması ve bununla birlikte bunun temelini teşkil etmek üzere, üretim için gerekli emeğin (işin) ücretli emekle (işle) sağlanması idi. Diğer bir ifade ile, kapitalist üretim biçimi bütün üretim alanlarını, büyük ölçüde, hakimiyeti altına almaya başlamıştı. Bu gelişmenin sonucu olarak, bütün üretim alanlarında (tarım dahil) kapitalist üretim biçiminin gereklerine göre faaliyet gösteren müteşebbis-kapitalistler ile toprak sahiplerinin yanı sıra ücretle çalışan işçilerin meydana getirdiği yeni ve üçüncü bir sınıf doğmuştu. Şimdi en kaba bir gözlem dahi şunu tesbit ediyordu: Üretim, bu sınıflara mensup kimselerin sahip buldukları üretim faktörleri (toprak, sermaye ve emek) ile meydana geliyor ve üretimin sonucu olan ürün bu kişiler arasında paylaşıyordu. Bizatihi üretimin ayrıca bir açıklamayı gerektirmediği varsaydığında, bu bölüşümün nasıl ve neye göre olduğu, üretimin artan bir ölçüde devamının, yani ekonomik büyümenin, neye bağlı bulunduğu açıklama bekleyen sorular olarak ortaya çıkıyordu. Gerçek anlamında iktisat ilmi, denilebilir ki, bu ve bunlarla ilgili sorulara cevap bulma çabalarının ürünü olmuştur.

Bu noktada iktisat ilminin iki büyük kurucusu olan Adam Smith (1723-1790) ve David Ricardo (1772-1823) nun iktisat ilminin konu ve kapsamını nasıl anladıklarını görmekte, konumuza ışık tutması bakımından da yarar vardır.

A. Smith iktisat ilminin kendisine göre bir tanımını vermiş değildir. Bununla beraber, onun iktisat ilminin mahiyetine dair görüşünü büyük eserinin (1776) başlığında açıklanmış olarak görürüz: *Ulusların Zenginliklerinin Mahiyeti ve Sebepleri Üzerine Bir İnceleme*. Demek oluyor ki iktisat, ona göre, bir ulusun zenginliğinin neden ve nasıl meydana geldiğini inceleyen bir ilimdir.

D. Ricardo ise iktisat ilminin konusunun ne olması gerektiğini *The Principles of Political Economy and Taxation* (1817) adlı eserinin önsözünde şöyle belirtir: “Yeryüzünün ürünü, yani emek, makine ve sermaye; birlikte kullanmakla yeryüzünden elde edilen ürünün tümü toplumun üç sınıfı, yani toprak sahipleri, bu toprağın ekimi için gerekli stokun veya sermayenin sahipleri ve emeği ile toprağın ekilmesini sağlayan işçiler arasında bölüşülür... İşte, bu bölüşümü düzenleyen kuralları belirlemek İktisat İlmi (Political Economy) nin temel sorunudur.”

İktisat böylece, ister ulusal zenginliğin ne olduğunu ve nasıl meydana geldiğini, ister bu zenginliği meydana getiren ürünün nasıl bölüşüldüğünü inceleyen bir bilim olarak tanımlanmış olsun, her iki halde de ele alınan ve incelenen problemler Smith ve Ricardo’ya en iyi ve doğru bir şekilde değer açısından yaklaşılabılır problemler olarak görünmüş ve her halde değer ölçülebilir bir büyüklük olarak ifade edilmesi gerektiğini düşündürmüştür.

Smith, bir ulusun zenginliğinin iki büyük nedeni olarak iş bölümünü ve sermaye birikimini görür. İş bölümü üzerindeki tahlilleri ile bir malın değişim-değerinin toplumsal bir olgu olduğunu tespit eder. Toplumda iş bölümü meydana gelmiş ve belli bir ölçüde gelişmiş olmasa, bir kimsenin kendi ürettiği bir şey ile başkalarının ürettikleri şeyleri elde edebilmesi mümkün olamaz ve dolayısıyla ürettiği şeyin bir değişim-değerinden söz edilemez. Smith, meşhur su ve elmas örneğiyle gösterdiği gibi, değişim-değerinin tayininde kullanım-değerine (faydaya) bir rol tanımaz. O, değişim-değerini daha evvel Petty’de ve daha sonra Ricardo ve Marx’ta olduğu gibi, münhasıran malın üretimi için harcanmış olan veya diğer bir ifade ile malda maddeleşmiş bulunan emek miktarına da dayandırmaz.

Smith, değişim-değeri ile sermaye birikimi sorununu açıklayabilmek için meşgul olur. Değişim-değerinin nedeni ile değil, fakat bunun bir miktar olarak ifade edilebilmesiyle ilgilenir.

Ona göre, önemli olan her şeyden evvel değişim-değeri için bir ‘gerçek ölçü’ bulmaktır. O, bu gerçek ölçünün malın üretimi için harcanmış veya malda maddeleşmiş bulunan emek miktarı

olmıyacağını düşünür. Bu emek miktarının değişim-değerinin ölçüsü olması, “toplumun” henüz sermaye birikiminin olmadığı ve toprağın henüz özel mülkiyet konusu haline gelmemiş bulunduğu “ilk ve basit” aşamasında mümkündür. Toplumun bu aşamasında harcanan emeğin ürünü olan şey tamamen onu üreten kimseye aittir. Oysa toprak üzerinde özel mülkiyetin kurulması ve sermayenin birikip üretimde yer almaya başlaması ile birlikte, ürünün ya da bunun fiyatının bir kısmı rant ve kâr olarak toprak ve sermaye sahiplerine gideceği için, bunun tamamı değil ancak bir kısmı emeğinden yararlanan işçiye kalır. Bu itibarla, elde edilen malın piyasada üretimi için harcanmış olandan daha fazla miktarda emeği satın alabilmesi veya daha fazla miktarda emeğe kumanda edebilmesi gerekir. Bunun içindir ki, Smith’e göre, bir malın değişim-değerinin gerçek ölçüsü bunun üretimi için harcanmış emekte değil fakat satın alabileceği veya kumanda edebileceği emek miktarında aranması gerekir. İki günlük emekle avlanan kunduzu bir günlük emekle avlanan geyiğin iki misli büyüklüğünde bir değişim-değerine sahip olacağı yolundaki örneği ile de gösterdiği gibi, bu iki emek miktarının (bir şeyin üretimi için bilfiil harcanmış emek ve bu şeyle satın alınabilecek emek miktarının) bir ve aynı şey olmaları ancak o rant ve kârın mevcut olmadığı dönemde mümkündür.

Böylece, Smith, değişim-değerinin ölçüsü olarak “kumanda edebilen emek miktarı” görüşüne bağlanınca, bu miktarın nasıl tayin edileceğini açıklamayı başaramamış ve çıkmaz bir yola saptığının farkında olmayarak, bir malın değişim-değeri; ücret, kâr ve rant gibi üç “aslı” kaynaktan doğar görüşü ile üretim-maliyeti teorisi (cost-of-production theory of value) diye bilinen bir başka teoriyi benimsemiştir.¹³

Ricardo, bölüşüm problemini önce değer kavramına hiçbir ihtiyaç duyurmayan, çok basit bir model içinde incelemiştir.

13 Smith’in aslında değer hakkında iki değil, üç farklı teorisi mevcuttur. İfadeleri arasında yer almakla beraber yararlanma yoluna gitmediği üçüncü teorisi subjektif-emek veya subjektif reel maliyet teorisi (labor-disutility theory of value) diyebileceğimiz teorisi dir.

Bütün ekonomiyi adeta çok büyük bir çiftlikten ibaretmiş gibi¹⁴ düşünmüştür. Burada yalnız tek bir ürün, buğday elde edilmektedir. Üretim için gerekli bütün sermaye, son tahlilde, yine sadece ve tamamıyla buğdaydan meydana geliyor şeklinde düşünülmektedir: Tohum buğdaydır, çalıştırılan işçiler buğday ile beslenmektedir. Diğer bir ifade ile, üretimin inputu da outputu da aynı şey, yani buğdaydır. Böyle bir durumda, rantın mevcut olmadığı varsayımı ile, elde edilen ürünün toprak sahibi ekici ile işçiler arasında bölüşüleceği, ürün olarak elde edilecek kârın toplam üründen tohumluk ve işçi ücreti olarak tüketilen buğday miktarı çıktıktan sonraki artık ürün olacağı açık bir şeydir. Diğer her şey aynı kalmak şartı ile, burada kârın ücretle ters orantılı olacağı apaçıktır. Bu itibarla, bölüşüm meselesi burada, ücretin nasıl tayin edildiği açıklandığı takdirde, kendiliğinden çözümleniyordu.

Gerçek hayatta çok çeşitli ürünler elde ediliyor olması ve bölüşümün ürün bölüşümü yoluyla olmaması, bölüşüm problemini çok karmaşıklarlaştırır. Rant yine bir yana bırakıldığında, toplam ürün burada da yine ücret ve kâr olarak ikiye ayrılır. Ancak bunların toplam içindeki nisbî paylarının büyüklüğü, basit buğday modelinde olduğu gibi, kolayca bulunamaz. Bu her şeyden önce, bütün malların ortak bir paydaya indirgenmesini veya hepsini ortak bir ölçüye vurulabilmesini mümkün kılacak bir şeyle ifade edilmesini gerektirir. Bütün mallar için bu "ortak şey", Marx'a göre, bunların üretimleri için harcanmış veya bunlarda maddeleşmiş bulunan emektir. Şimdi, bütün ürünleri ayrı ayrı belli miktarlarda emekler, toplam ürünü bu emeklerin toplamı olarak tasavvur etmek ve böylece emekle ifade edilen bir "mutlak değer"e ulaşmak mümkündür. Bu, biraz evvel belirttiğimiz gibi, Marx'ın yoludur.

Marx, Ricardo'nun emek-değer teorisinin, gördüğü halde, mutlak değer anlayışına ulaşamadığı için, çözümünü başaramadığı bazı çok önemli problemlerine mutlak değerden ha-

14 M.Blaugh, *Economic Theory in Retrospect*, Richard D. Irwin, Inc., Homewood Illinois, 1962, s. 1

reket eden tahlilleriyle tatminkâr cevaplar bulabilmeyi başarmıştır.¹⁵

Ricardo'nun emek-değer teorisine büyük katkısı, teoriye Smith'in teoriyi terkettiği noktada sahip çıkması ve Smith'in hatasını ortaya koyması olmuştur denilebilir.

Üreticilerin sahip oldukları şeyleri (avladıkları balığı, topladıkları meyveyi, yetiştirdikleri buğdayı vs.) sırf kendi emeklerini harcayarak ve bizzat yaptıkları araç ve aletleri kullanarak üretmeleri halinde, üretilen şey doğrudan doğruya onu üretenine ait olur ve değerinin büyüklüğü bu araç ve aletleri yapmak için harcanan zamanla bunları kullanıp o yeni şeyi üretmek için harcanan zamanın toplamı ile belirlenir. Böyle bir durumda, bir kunduz bir günlük emekle avlanabilen geyiğin iki tanesiyile değiştirilir. Bu teori, Smith'in olduğu kadar, Ricardo'nun da değişim-değeri teorisidir. İkisi arasındaki ayrılık bundan sonra başlar.

Toplumun geçirdiği değişme sonucu, bütün üretim araçları (örneğinimizdeki avlanma için gerekli araçlar) bir sınıfa ait olsa ve üretim sırasında gerekli olan emeği (örneğinimizdeki avcılarının emeğini) ayrı bir sınıf haline gelmiş bulunan işçiler sağlıyor olsalar ve fakat kunduz ve geyiğin yakalanması yine eskisi gibi iki ve bir günlük emek harcanmasıyla mümkün olmakta devam etse, şimdi kunduz ve geyiğin birer miktarlarının üretim araçları sahiplerine kâr olarak gitmesi, geriye kalanın işçilerin payı olarak ücreti teşkil etmesi ve bu bölüşümün şu ya da bu oranda olması, temel ilkede, yani bir kunduzun iki geyikle değiştirileceği ilkesinde hiçbir değişiklik yapmaz. Ricardo'nun değişim-değeri konusunda Smith'e yönelttiği başlıca itiraz budur.

15 Burada şu noktanın belirtilmesi gerekir: Ricardo, hayatının son haftalarında üzerinde çalışılmış olduğu ve yeni bulunan *Absolute Value and Exchangeable Value* isimli incelemesinin de gösterdiği gibi, düşünce itibariyle gittikçe mutlak değer anlayışına bir eğilim gösterir. Bu konu için ve genel olarak Ricardo üzerine bkz. *The Works and Correspondance of David Ricardo* (Ed. By P.Sraffa) Vol. 1 de Sraffa'nın "Introduction"ı Meek'in de belirttiği gibi (16. dip noktadaki eser) Marx, Ricardo'daki bu gelişmeden, tabiatıyla habersizdir.

Ricardo, böylece Smith'in sermaye birikiminden sonra ürünün ücret ve kâr olarak bölüşülmeye başlamasından dolayı değişim-değerinin birikimden önceki gibi malların üretimleri için harcanmış emek miktarlarına göre belirlenemeyeceği ve bu yüzden değişim-değerini açıklamakta emeğe dayandırılan bir teorinin tam geçerli olamayacağı yolundaki görüşünün yanlışlığını göstermiş oluyordu.

Ricardo, değişim değerlerinin malların üretimleri için harcanmış emek miktarlarının birbirlerine oranı ile belirleneceğini ifade eden temel ilkenin sırf sermayenin mevcudiyeti yüzünden geçerliliğini kaybetmeyeceğini göstermiş olmakla beraber, sermaye birikimi ile birlikte ortaya çıkan bazı durumları, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, açıklayabilmiş değildir. Malların maliyet fiyatı ile ortalama kâr oranına göre hesaplanan kârdan meydana gelen fiyatlarının değerleriyle (üretimleri için harcanan emek miktarlarıyla) tam ve doğrudan doğruya orantılı olmaları, sermayelerin devir (turnover) süreleri ile bileşimlerinin farksız olması halinde mümkündür. Oysa sermaye birikimi arttıkça, çeşitli üretim alanlarında kullanılan sermayelerin bileşimleri (Ricardo'da sabit -fixed- ve mütedavil -circulating- sermayelerin bileşimi) ve devir süreleri farklılaşır. Devir sürelerinin aynı olduğunu varsaysak bile bileşimlerin farklılaşması halinde, fiyatlarla değerler arasında, Ricardo'ya göre, ancak yaklaşık bir orantı söz konusu olur ve bunlar arasındaki sapmanın büyüklüğü belirsizleşir. Diğer bir ifadeyle, üretim fiyatları değerlerin etkisi altında değil, fakat değerlerden bağımsız olarak bir veri imiş gibi düşünülen ortalama kâr oranının etkisi altında teşekkül ederler. Böyle olunca, örneğin ortalama kâr oranının değişmesine sebep olan bir ücret değişmesi, malların üretim fiyatlarını bunların üretimlerinde kullanılan sermayelerin bileşim farklarına göre (yani bazı mallar daha çok sabit, daha az mütedavil, diğer bazı mallar daha çok sabit, daha çok mütedavil sermaye ile üretildikleri için), harcanan iş zamanları veya emek miktarları değişmediği halde, farklı ve belirsiz bir şekilde etkiler. Ricardo, bu durum karşısında, temel ilkenin geçerliliğinin bazı değişiklikleri gerektirdiğini ifade etmekle yetinir.

Marx, Ricardo'nun daha ileriye gidemeyişinin nedenini onun kâr oranını veri olarak almış olmasında görür. Ricardo için kâr o kadar tabii bir şeydir ki, o bunun nasıl doğduğu ve genel ve ortalama kâr oranının meydana geldiği üzerinde durmaz, sadece büyüklüğünün nelere bağlı olduğunu ve nasıl değiştiğini inceler. Kârın toplam değerden (basit modelinde toplam üründen) ücret (rant olması halinde ücret ve rant) çıktıktan sonra geriye kalan değer artığı (basit modelinde ürün artığı) olarak tespit etmekle yetinir.

Buna karşılık Marx, ileride transformasyon problemi incelenirken görüleceği gibi, değerden hareketle artık-değere, artık-değere dayanarak kâra ulaşır ve genel bir kâr oranının nasıl meydana geldiğini gösterdikten sonra, değerlerle fiyatlar arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğunu açıklar.

Smith, Ricardo ve Marx kapitalizmin başlangıç, gelişme ve olgunlaşma çağları diyebileceğimiz farklı dönemlerin iktisatçılarıdır. Kapitalist toplumu sınıflara bölünmüş bir toplum olarak görmeleri bunların ortak yanını teşkil eder. Buna karşılık, görüşleri iki noktada farklılık gösterir: İlk olarak, Smith ve Ricardo kapitalist aşamayı toplumun gelişme çizgisi üzerinde nihai aşama olarak görürlerken, Marx bu aşamanın da yerini daha ileri bir aşamaya bırakacağı görüşündedir; ikinci olarak, Smith sınıflar arası ahenk ve çıkar birliğinden söz ederken, Ricardo ve Marx sınıflar arasında çıkar çatışması olduğu fikrindedirler. Marx, kapitalist ekonomiyi toplumun oluşum ve başkalaşım sürecini açıklamak amacıyla ele alır ve incelerken, Smith ve Ricardo kapitalist ekonomi temeli üzerinde kurulu toplumsal düzende bir başka düzene götürücü bir değişme görmezler ve esas itibarıyla bu düzenin daha mükemmel hale gelmesine engel teşkil eden geçmişten arta kalmış kurum ve güçlerin ortadan kaldırılması yolunda çaba harcarlar.

Smith; kâr, rant ve ücretin yaratılan değerın üç aslı kaynağı olduğunu söylerken, aynı zamanda bunları elde eden sermaye sahipleri, toprak sahipleri ve işçiler arasındaki ilişkilerin bir ahenk içinde olduğunu ve çıkar ortaklığına dayandığını da ifade etmiş oluyordu.

Ricardo, toprak sahiplerini toplumun, daha doğrusu kapitalist sınıfın, sırtında gereksiz bir yük olarak görür. Bu görüşünü değer ve rant teorileriyle ispat etmeye çalışır. Ona göre, rant, yaratılan değer (daha doğrusu teşekkül eden fiyatın) sebebi değil, sonucudur. Toprak sahibinin değer (meydana gelişinde hiçbir katkısı yoktur. Bu itibarla; aldığı pay, yani rant aslında müteşebbis kapitaliste ait olması gereken bir şeydir. Değer, birikmiş emekle (sermaye) canlı emeğin (işçi) ortak ürünüdür. Ve haklı olarak bunlar arasında paylaşılması gerekir. Ricardo, kapitalist sistemin bunun sağlanması ölçüsünde, yani toprak sahiplerinin bir sınıf olarak ortadan kalkması oranında mükemmelleşeceği kanısındadır.

Kapitalizmin daha ileri bir döneminde yaşayan Marx, gelişmiş bir sanayi toplumunda asıl ve büyük çıkar çatışmasını emek (işçi sınıfı) ile sermaye (kapitalist sınıf) arasında görür. Ona göre, kâr da rant gibi emeğin ürünü olan değerden bunun yaratılmasına hiçbir katkıda bulunulmaksızın alınan paylardır. Marx'ın değer ve artık-değer teorileriyle göstermek istediği budur. Ekonominin bir bütün olarak gelişip değişmesi, son tahlilde, yaratılan artık-değerin nasıl kullanıldığına ve büyüklüğüne bağlı olduğu için Marx, dikkatini değişimin anahtarı olarak artık-değerin meydana geliş ve bunun ele geçiriliş süreci üzerinde toplar.

Buraya kadar emek-değer teorisinin Marx'tan önceki doğuş ve gelişme hikâyesini en genel çizgileri içinde vermeye çalıştık. Marx'ı bu konuda kendisinden önceki belli başlı iktisatçılarla karşılaştırmak işi¹⁶ amacımızı ve böyle bir girişin sınırlarını çok aşar. Bizim buradaki amacımızı sadece Marx'ın kendi tarih ve toplum teorisine uyan bir iktisat teorisi olarak emek-değer teorisini önünde hazır bulduğunu, bunu benimseyip kullanmakla kendisinden önce yerleşmiş bir bakış ve anlayış geleneğini (klâsik iktisat geleneğini) devam ettirdiğini ve teoriyi yanlış ve

16 Bu konuda ve genel olarak emek-değer teorisinin Marx öncesi gelişimi üzerine bkz. R.I. Meek, *Studies in the Labour Theory of Value*, Lawrence and Wishart, Lond., 1956. Ayrıca şu esere de bakılabilir: W. Stark, *The History of Economics*, Routledge and Kegan Paul Ltd., Lond., 1957.

noksan bırakılmış noktalarında düzeltip tamamlayarak geliştirmeye çalıştığını kısaca belirtmekten ibarettir.

Son olarak, şu iki hususun belirtilmesinde yarar vardır: Marx'ın değer teorisi, modern fiyat ve refah teorisi anlamında bir piyasa fiyatları teorisi değildir. Bu teorinin kapsamı içinde, şüphesiz, bir fiyat teorisi (üretim fiyatları teorisi) vardır. Ne var ki, bu teori, Marx'ın asıl maksadına uygun olarak, mal fiyatları konusunda sınıflar arası gelir bölüşümünü açıklamaya elverişli biçim ve ölçüde geliştirilmiş bir teordir. İkinci olarak, Marx, emek-değer teorisini Ricardo'nun ulaştığı bulduğu noktadan itibaren geliştirirken, aynı zamanda, böyle bir noktadan kalkıldığına varılması mantık bakımından mümkün ve zorunlu olan sonuçlara (artık-değer, istismar vakıası, vs.) varır.

BİRİNCİ BÖLÜM: DEĞER VE ARTIK-DEĞER

DEĞER VE ARTIK-DEĞER

I – DEĞER KANUNU

Marx, genel olarak toplumların, özel olarak da kapitalist toplumun evrimi meselesi ile ilgilidir. O, toplumların evrimini dayandıkları üretim biçiminin (mode of production) değişiminde görür. Üretim biçimi, toplumun yararlandığı üretim güçleri ile bunlara göre belirlenen üretim ilişkilerinin bütününü ifade eder. Üretim güçleri geliştikçe, bunlarla birlikte üretim ilişkileri de değişikliğe uğrar ve yeni bir üretim biçimine ve toplum şekline geçilir.

Gelişme derecesi veya üretim biçimi ne olursa olsun, her toplumda temel toplumsal faaliyet ekonomik faaliyet, bunun temeli üretim faaliyeti ve temel üretim ilişkisi mülkiyet ilişkisidir. Bölüşümü üretim tayin eder.

Kapitalist toplum, kapitalist üretim biçimi üzerine kurulu toplumdur. Bu üretim biçiminde temel ya da merkezî üretim ilişkisi “özel mülkiyet ilişkisi”dir. Burada bütün üretim faktörleri (toprak, emek ve sermaye) özel mülkiyet konusudur. Bu faktörlerin kullanılmasıyla elde edilen ürün veya gelir bunların sahipleri arasında paylaşılır ve bu kimselerin özel mülkiyet unsurları olur.

Üretim faktörlerinin özel mülkiyet halinde olması, üretimin özel bir faaliyet olarak yürütülmesi sonucunu doğurur. Üretim için bu faktörlerin bir araya getirilmeleri gerekir. Şimdi bunların her biri bir değerinden bağımsız kimselerin malı olduğuna göre,

üretimin mümkün olabilmesi için bu kişilerin ya sahip buldukları üretim faktörlerini başkalarına bırakmaları ya da kendilerinde olmayan üretim faktörlerini başkalarından sağlamaları icabeder. Hiç kimse bir karşılık almadan sahip bulunduğu üretim faktörünü bir başkasının emrine vermeyeceği gibi, yine hiç kimse karşılığında başkalarına ödeyeceğinden daha fazla bir şey elde etme ümidi olmadan başkalarının üretim faktörlerinin kullanımına talip olamaz. Burada sözünü ettiğimiz mesele, aslında, üretimin örgütlenmesi ve bölüşümünün açıklanması meselesidir. Kapitalist toplumda bu iki olay gelişmiş mi olmaktadır, yoksa bunların izahını sağlayacak bir temel ilke veya kanun mevcut mudur? Böyle bir ilke veya kanun varsa bu aynı zamanda kapitalist toplumun evrimini de açıklayan ilke veya kanun olacaktır. Çünkü bu toplumun sınıfsal yapısı ve evrimini sağlayan sınıflar arası ilişkiler, son tahlilde, bunların üretim olayı karşısındaki durumlarına dayanır ve üretimden aldıkları paylar meselesi olarak karşımıza çıkar.

Probleme bir de toplumun bütünü açısından bakalım. Gelişme seviyesi ne olursa olsun, her toplum yararlandığı tabii kaynaklar ve teknolojik imkânlar veridir dersek, maddî üretimle ilgili iki temel problemle karşı karşıya bulunur: **Ne** üretilecektir ve **ne kadar** üretilecektir?

Maddî üretim söz konusu olunca akla hemen bu soruların gelmesi normaldir. Oysa bunlardan da önemli bir sorunun şu olması gerekmez mi: **Ne ile** üretilecektir? Bunun cevabı **elbette tabiat ve emekle** olduğu için, bunun ayrıca belirtilmesi çok kere gereksiz bulunur. Buna karşılık, "Ne ve ne kadar üretilecektir?" sorularının cevapları için aynı şey söylenemez. Aslında da maddî üretimin bir şekilde yürüyor olması, zaten bunlara zorunlu olarak bir karşılık bulunuyor olması demektir. Bir başka şekilde ifade edecek olursak, toplumun üretim güçlerinin çeşitli üretim kollarına tahsisini sağlayan bir mekanizma her zaman mutlaka vardır. Ancak bunun mahiyeti farklı olabilir. Marx, aşağıdaki pasajda bizim burada kısaca belirtmeye çalıştığımız bu önemli meseleyi özlü bir şekilde ortaya koymakta ve mal üretimi sisteminde (basit ve kapitalist mal üretimi biçimlerinde)

sözünü ettiğimiz mekanizmanın mahiyetini belirleyen şeyin ne olduğunu göstermektedir.

“Her çocuk bilir ki, bir ulus, bir yıl demeyeceğim, birkaç hafta bile çalışmayacak olsa yok olur. Yine her çocuk bilir ki, farklı ihtiyaçlara cevap veren ürün kitleri toplumun toplam emeğinden farklı ve miktarca belli kitleleri gerektirirler. Toplumsal emeğin belirli oranlarda **dağılımı** ile ilgili bu **zorunluluktan** toplumsal üretimin **belli** bir şekli ile kurtulmanın mümkün olamayacağı fakat ancak bu zorunluluğun kendini belirtiş, **kendini açığa vuruş biçiminin** değişebileceği apaçık bir şeydir. Doğal kanunların hiçbirinden kurtulunamaz. Farklı tarih şartları altında değişebilen şey, bu kanunların kendilerini duyuruş, kendilerini ortaya koyuş şeklidir. Ve toplumsal emeğin [parçalan arasındaki] iç ilişkisinin kendisini bireysel emek ürünlerinin birbirleri arasındaki özel değişimleri ile ortaya koyduğu bir toplum biçiminde, emeğin bu orantılı dağılımının kendisini gösteriş şekli işte bu ürünlerin değişim-değeri’dir.”¹

Toplumun toplam emek kitlesi, toplumun toplam ürün (mal) kitlesinde maddeleşir. Toplam mal kitlesi sayısız farklı mallardan meydana gelir. Bu mallardan her birinin toplam kitlesi içindeki miktarları ne kadar olacaktır? Bunu toplumun her mala olan ihtiyacı belirler. Üretim faaliyetinin bireysel üreticilerin özel faaliyetleri olarak yürütüldüğü bir toplumda toplumun çeşitli mallara olan ihtiyacını önceden bilmemize imkân olmadığına göre, ihtiyaçla bunu giderecek mal kitlesi arasında doğru bir ilişki (oran) nasıl kurulacaktır? Toplumun elde ettiği toplam mal kitlesi (buna toplam arz da diyebiliriz) tam toplam ihtiyaç (buna toplam talep diyelim) kadar olduğu zaman, toplumun toplam emek kitlesi doğru orantı içinde bölünmüş demektir. Toplumun toplam arzını teşebbüslerin ve bireysel üreticilerin arzları, toplam talebini yine teşebbüslerin ve bireysel üretici ve tüketicilerin talepleri meydana getirir. Bunlar birbirlerinden habersiz ve bağımsız olarak arz ve talepte bulunurlar. Burada karşımıza iki problemin çıktığı açık bir şeydir: İlk

1 Kugelmann’a Mektup, Marx and Engels, *Selected Correspondence*, Foreign Languages Publishing House, Moscow, s. 251-2

olarak belli bir maldan ne kadar üretilecektir? İkinci olarak, bu malla diğer mallar arasında ilişki nedir, nasıl kurulur ve miktar olarak ifade edilebilir mi? Bir başka ifade ile, bir malın üretilmesi gereken miktarını ve bunun öteki mallarla değişim oranlarını tayin etmeye yarayan bir mekanizma ve bir prensip var mıdır? Varsa bunlar nelerdir? Mal üretimine dayanan bir düzende bu mekanizma değişim mekanizması, bunun temeli olan prensip ise **değer ve değer kanunudur**. Ayrıca, bölüşüm açısından da toplam büyüklükler (kâr, rant ve ücretler) arasındaki ilişkilerin anlaşılması, son tahlilde, tek tek mallar ve bunlar arasındaki (daha doğrusu bunların üreticileri arasındaki) ilişkilerin ortaya konmasına dayanır. Bunun içindir ki, Marx iktisat analizine tek malı ele alarak başlar ve hemen mallar arasındaki değişim ilişkisine geçer. Mallar arasında değişim ilişkisi kurulduğu andan itibaren bunların değişim değerleri söz konusu olur. Ve ürünlerin tamamının ya da tamamına yakın bir kısmının mal olarak üretildiği bir toplumda sistemin işleyişini sağlayan mekanizmanın ortaya konulması sorunu, **değişim-değerinin ve bunun temeli olan mal değerinin** açıklanması sorunu olarak karşımıza çıkar.

Buradan, her şeyden evvel, problemin iki katlı bir bütün teşkil ettiği anlaşılmaktadır. İlk önce değişim sırasında meydana gelen oranlar neye göre belirlenmektedir? Bunları belirleyen malların değerleridir dersek, bu değerleri doğuran ya da değerden söz edilmesini mümkün kılan şey nedir? Değişimde malların belli miktarları söz konusu olduğuna göre, değerini ya da bunu doğuran şeyin miktar olarak ölçülebilir bir büyüklük olduğunu göstermemiz gerekmez mi?

Bütün bu sorulara marksist değer teorisinin nasıl cevap verdiğini aşağıdaki incelemelerimiz boyunca göstermeye çalışacağız. Burada kısaca özetlemek gerekirse, değişim-değeri malın değerine bağlıdır. Malın değeri, malda soyut insan emeğinin maddeleşmiş olmasından ileri gelir. Emeği soyut olarak düşündüğümüzde, toplumun sahip bulunduğu bir toplam soyut emek kitlesinden söz edebiliriz. Emeği diğer bir soyutlama ile basit emeğe indirgediğimizde, bunun zaman birimleriyle

ölçülen harcanış süresi bize aynı zamanda mallarda maddeleşmiş bulunan soyut emeklerin miktarlarını verir. Malların değeri dediğimiz şey de budur. Belli bir malın belli büyüklükteki değeri, bu malla toplumun toplam emek kitlesi, yani bu malın üretimi için gerekli parçası arasında bir ilişki kurar.² Böylece değeri, değişim-değerinden bağımsız, daha doğrusu onun temeli olan bir kategori olarak elde etmiş oluruz.³ Herhangi bir mal, kendisinde belli miktarda toplumsal emek mevcut olduğu için ve sürece, bir değerdir, ya da bu malın bir değeri vardır.

Böyle bir analizle, Marksist iktisat literatüründe yerleşmiş terimi ile ifade edecek olursak, değer probleminin nitel (kalitatif) yönü ortaya konmuş olur. Bu analiz, problemin bu yönünü konu alan nitel değer teorisinin görevidir. Nitel değer teorisinin görevinin bittiği yerde nicel (kantitatif) değer teorisinin görevi başlar. Bunun içindir ki, "nicel değer teorisinin temel önlem ve anlamı ve çözümleme görevinde olduğu başlıca sorunlar nitel analizle belirlenir."⁴

Kugelman'a mektubundan aldığımız yukarıdaki pasajda Marx'ın değişim değerlerine, sadece malların değişim sorunu açısından değil, fakat bunların aynı zamanda ve özellikle toplumun toplam emek kitlesinin çeşitli üretim kolları arasında dağılımını yöneten bir mekanizmanın temel manivelasını teşkil etmeleri açısından baktığını görüyoruz. Bunun nedeni şudur: Nitel değer analizi ile değer, belli bir miktar toplumsal emeği temsil etmekte olması dolayısıyla, toplumun toplam emek kitlesine bağlantısı bir kere açıklanınca, elde mevcut toplam iş-gücünün çeşitli üretim kolları arasında neye göre dağılacığı, her maldan ne miktar üretileceği ve malların değişim oranlarının nasıl belirleneceği sorunlarının değerden hareket ederek çözümlenecek sorunlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Değer

2 Marx bu ilişkiyi şöyle açıklamıştır: "...Malın değer büyüklüğü, o malla toplumsal iş zamanı yani toplumsal iş zamanının bu malın üretimi için gerekli parçası arasında zorunlu... bir ilişkiyi ifade eder." K.c.1, k.1, s.123

3 Bak. P.M Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*, Dennis Dobson Ltd., Lond., 1962, s. 33

4 Ibid, s. 33